ULUSLARARASI

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU X

19-20-21 EKİM 2018

BİLDİRİLER CİLT II

ÜSKÜDAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI 1954

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
X

19-20-21 Ekim 2018

BİLDİRİLER
II

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU X

KOORDİNATÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU
PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN (BAŞKAN)
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AMIR PASIC
PROF. DR. ARİF BİLGİN
BEŞİR AYVAZOĞLU
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. M. FATİH ANDI
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
PROF. DR. GEOFFREY GREATREX
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. HEDDA REINDL-KIEL
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL
PROF. DR. MACHIEL KIEL
PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
PROF. DR. MUSTAFA İSMET UZUN
PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN
PROF. DR. SEBAHATTİN AYDIN
PROF. DR. STEPHEN MITCHELL
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. ZEKERİYA KURŞUN

SEMPOZYUM SEKRETERYASI
HASAN YAPICI
SERKAN OSMANLIOĞLU
ÖZNUR ÖZYURT

DÜZENLEME KURULU
DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
DOÇ. DR. UĞUR DEMİR
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR
ZEKERİYA ŞANLIER
GÜLSÜM İSMAİLOĞLU
SAADET GÜL

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU X

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın / Dr. Coşkun Yılmaz
Prof. Dr. Cengiz Tomar / Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Cemalettin Şahin
Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı / Doç. Dr. Uğur Demir

Yayın Koordinatörü
Serkan Osmanlıoğlu

Görsel Araştırma
Serkan Osmanlıoğlu / Hasan Yapıcı / Engin Çetin / Coşkun Ünsal / Ahmet Önal

İmla ve Tashih
Nusret Gedik

Fotoğraf
İsmail Küçük / SMEY / Coşkun Yılmaz
Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Kapak Fotoğrafı
Aziz Sıtkı Eskin (Nevmekan Sahil / Üsküdar)

Tasarım
Özkul Eren

Uygulama
Bülent Avnamak / SMEY

Baskı ve Cilt
FC REKLAM
Aydıntepe Mahallesi Coşkun Sokak No: 24
Tuzla / İstanbul

ISBN: 978-605-9719-34-6
İstanbul, Ocak 2019

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ
Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35
ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU
X

19-20-21 Ekim 2018

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU X

OTURUM BAŞKANLARI

PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AHMET KORKUT TUNA
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. COŞKUN ÇAKIR
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. EROL ÖZVAR
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HASAN KAMİL YILMAZ
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. M. FATİH ANDI
PROF. DR. MAHMUT AK
PROF. DR. MEHMET AKİF AYDIN
PROF. DR. MEHMET BULUT
PROF. DR. MURAT GÜL
PROF. DR. MUSA DUMAN
PROF. DR. MUSTAFA İSMET UZUN
PROF. DR. MUSTAFA SİNANOĞLU
PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SEBAHATTİN AYDIN
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
PROF. M. UĞUR DERMAN

İ Ç İ N D E K İ L E R

11-189
III. BÖLÜM
SOSYAL-İKTİSADİ ve DİNİ HAYAT

13-24
"Şuhudü'l-Mazmundan Şuhûdü'l-Hâle:
Üsküdar Sicillerinde Bir Değişimin Öyküsü
İSMAİL E. ERÜNSAL

25-42
Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre XVI. Yüzyıl Başlarında (1513-1530)
Üsküdar'da Giyilen Kaftanlar
TEMEL ÖZTÜRK

43-56
Üsküdar Esnafının Orducu Muafiyeti ve Tartışmaları
ŞENOL ÇELİK

57-74
Atı Alan Üsküdar'ı Geçti: XVI. Yüzyılda Üsküdar'da Kayıp ve Çalıntı Atlar
EMİNE DİNGEÇ

75-88
Osmanlı Üsküdar'ında İktisadi Hayatın Kalbinin Attığı Bir Mekan Olarak
Üsküdar Atpazarı
NEVZAT ERKAN

89-108
Arşiv Belgelerine Göre Üsküdar Kazasının Et İhtiyacının Karşılanması İçin
Alınan Tedbirler (XVI-XVIII. Yüzyıl)
RIFAT GÜNALAN

109-132
Üsküdar Basmahanesi ve Basmacı Esnafı: Üretim ve Organizasyon
MİKAİL ACIPINAR

133-154
XVIII. Yüzyılda Üsküdar Hanları
SERDAR GENÇ

155-189
XIX. Yüzyılda Üsküdar İskelesi ve Hamal Esnafı
LEYLA AKSU KILIÇ

191-453
IV. BÖLÜM
KÜLTÜR VE EDEBİYAT

193-200
Şeyh Sofası
M. UĞUR DERMAN

201-212
XVII. Yüzyıl Divan Şairi Mezâkî'nin Üsküdar Gazeli
HANİFE DİLEK BATİSLAM

213-244
Üsküdarlı Mehmed Nasûhî'nin Mürâselât'ında Kültür Unsurları ve Toplumsal Hayat
GÜLTEN KÜÇÜKBASMACI

245-308
Tarih Düşürme Geleneğinin İzinde Üsküdar'ın Kaybolmuş Yapıları
NUSRET GEDİK

309-320
Ahmed Şevkî'nin Şiirlerinde Boğaziçi ve Marmara
AHMET KAZIM ÜRÜN

321-346
Osman Şems'in Bir Na'tin'den Hareketle Şiirin Gücü
AZMİ BİLGİN

347-370
Son Osmanlı Seyyahlarından Ebubekir Feyzi ve
Medine-i Üsküdar Hakkında Yazdıkları
ÜÇLER BULDUK

371-404
İngiliz Seyyah Julia Pardoe'nun Gözünden Üsküdar
AYŞEN MÜDERRİSOĞLU

405-416
Üç Evrede Bir Ulus, Bir Şehir (Uluslaşma Süreci Türk Romanında Üsküdar İmajı)
BEDİA KOÇAKOĞLU

417-438
Edebî Eserlerde Hâfıza Mekânları: Üsküdar Örneği
EBRU BURCU YILMAZ

439-453
Üsküdar Örneğinde İş Yeri Adlandırmalarının Türk Dili, Türk Kültürü ve Şehircilik Bağlamlarında Değerlendirilmesi
ALİ ŞEYLAN

455-528
V. BÖLÜM
ŞEHİRLEŞME VE KENTSEL DÖNÜŞÜM

457-470
Arabzade Ailesinin Fiziki Mirası Üzerinden Üsküdar'ın Mekan Hafızasına Dair Bir İnceleme
ARZU GÜLDÖŞÜREN

471-484
İkibinli Yıllarda Üsküdar'da Mahalli İdareler Seçimleri (2004-2014)
DAVUT DURSUN

485-500
Envanter Çalışması: Üsküdar Örneği
SÜMEYYE KARA-İHSAN İZLE

501-516
İstanbul'un Türbe, Hazire ve Kabirleri: Üsküdar Örneği
SÜMEYYE MERYEM ARSLAN

517-528
Üsküdar'da Bir Sağlık Taraması: İlçe Genelinde Öğrenim Gören Lise Öğrencilerinde Fazla Kiloluluk ve Obezite Haritasının Çıkarılması
ELİF GÜNALAN

Tarih Düşürme Geleneğinin İzinde Üsküdar'ın Kaybolmuş Yapıları

DR. NUSRET GEDİK
Marmara Üniversitesi

Giriş

Türk edebiyatında harflerin rakamlarla ifadesi olan ebced sisteminden hareketle, önemli bir olaya, doğuma, ölüme, zafer veyahut yenilgiye, yeni bir binanın yapımına ilh. gibi pek çok sebeple manzum veya mensur olarak bunların meydana geldiği zamanı belirtmek üzere edipler ve şairler elinde tarihler düşürülmüş ve bu durum zamanla bir gelenek hâline de gelmiştir.

Tarih düşürmenin temeli olan ebced hesabı, aslında alfabedeki harflerin kolaylıkla hatırda tutulmasını sağlamak için eski dönemlerde geliştirilmiş bir formül olup gerçekte bir anlamı bulunmayan kelimelerinin ilki "ebced" (abucad, ebuced) şeklinde okunduğu için bu adla anılmıştır. Bu formülde yer alan kelimeler şunlardır: ebced (أبجد), hevvez (هوز), huttî (حطي), kelemen (كلمن), sa'fes (سعفص), karaşet (قرشت), sehaz (ثخذ), dazağ (ضظغ). Türkçe'de bu tertibin son kelimesi, ayrı bir rakam değerine sahip olmayan lâmelif (لا) ile bitirilerek dazığlen (ضظغلًا) şeklinde söylenmektedir.[1] Ebced hesabındaki Arap harfleri için sayı değer sistemi ise şu şekildedir:[2]

1 Mustafa Uzun,"Ebced", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (*DİA)*, C. 10, s. 68.

2 Tablonun genişletilmiş hâli ve Ebced hakkında daha fazla bilgi için bkz: İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 4. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul 2017, s. 53-55.

EBCED HARFLERİ SAYI DEĞERLERİ							
Harf	Değeri	Harf	Değeri	Harf	Değeri	Harf	Değeri
ا (elif)	1	ح (ha)	8	س (sin)	60	ت (te)	400
ب (be)	2	ط (tı)	9	ع (ayn)	70	ث (se)	500
ج (cim)	3	ی (ye)	10	ف (fe)	80	خ (hı)	600
د (dal)	4	ك (kef)	20	ص (sad)	90	ز (ze)	700
ه (he)	5	ل (lam)	30	ق (kaf)	100	ض (dad)	800
و (vav)	6	م (mim)	40	ر (ra)	200	ظ (zı)	900
ز (ze)	7	ن (nun)	50	ش (şın)	300	غ (gayn)	1000

Ebced sistemi çok eski olmakla birlikte tarih düşürme sanatının ilk defa kimin tarafından icat edildiği kesin olarak belli değildir. Bilindiği kadarıyla tarih düşürme XII. yüzyılda önce Fars edebiyatında ortaya çıkmış, İslâm kültürünün etkisiyle Arap harflerini alan İranlılar'dan Türkler'e, Türkler'den de Araplar'a geçmiştir. Fars kültüründe tarih manzumelerine "mâdde-i târîh" ya da kısaca "târîh", tarih düşürmeye de "mâdde-i târîh-sâzî, târîh goften, târîh nüvîşten"; Türkler'de "tarih düşürme, tarih yazma, tarih söyleme" denilmiş, Araplar'da ise buna "târîhun şi'rî, târîhun harfî" adı verilmiştir. Fars edebiyatında tarih düşürme özellikle XIV. yüzyıldan itibaren gelişme göstermiş, bu yüzyılda Hâfız-ı Şîrâzî ve İbn Yemîn-i Tuğrâî tarih manzumeleri kaleme almıştır. Daha sonra bu konuda öne çıkan şairler arasında Münîr-i Buhârî, Burhâneddîn-i Câmî, Nüvîdî-i Şîrâzî, Vahşî-i Yezdî, Muhteşem-i Kâşânî, Vahdet-i Kummî (Hakîm Abdullah), Vâhib-i İsfahânî (Mirza Hasan), Remzî-yi Kâşî, Kelîm-i Kâşânî, Bîdil, Hâtif-i İsfahânî, Emîn-i Nasrâbâdî, Muhammed Tâhir-i Nasrâbâdî, Katre-i İsfahânî ve Ferâhânî anılabilir.[3]

Kaynakların belirttiğine göre ilk olarak Arap harflerini kabul eden Farslar tarafından icat edilen tarih düşürme sistemi, aynı medeniyet dairesi içerisinde yer alan Türklere geçmiş ve Türk edebiyatında XIV. yy'dan itibaren gittikçe örnekleri artacak şekilde gelenekselleşmiştir.

Ana Hatlarıyla Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği

Klasik Türk edebiyatında harfleri, ebced hesabına uygun olarak herhangi bir olayın veya bir durumun meydana geldiği zamanı göstermek üzere; bir kelime, bir tamlama, bir cümle, mısra, beyit veya bir manzume şeklinde söyleme ya da tarihi doğrudan doğruya sözle manzum olarak ifade etme sanatına tarih düşürme denir.[4]

3 Turgut Karabey, "Tarih Düşürme", *DİA*, C. 40, s. 80.

4 Pervin Çapan, "Şefik Divanı Örnekleminde Manzum Tarih Düşürme Geleneği", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22*

Tarih düşürme Türk edebiyatında XIV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve özellikle XVIII. yüzyılda en verimli dönemine ulaşmıştır. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrine kadar çoğunlukla Arapça ve Farsça yazılan tarih kitâbeleri XVI. yüzyıldan itibaren daha çok Türkçe kaleme alınmıştır. Önceleri tek kelime yahut terkipten oluşan mensur tarihler yaygınken daha sonra manzum tarihlere rağbet artmıştır. Cevdet Paşa, Türk edebiyatında manzum tarihin ilk defa Hızır Bey tarafından 850 (1446) yılında Fatih Sultan Mehmed (1451-1481)'in yaptırdığı bir cami için söylenen, "Câmi'un zîde 'ömrü men 'amerehû" (Bu camiyi imar edenin ömrü uzun olsun) mısraı ile başladığını söylemiş (Belâgat-ı Osmâniyye, s. 170), ardından gelen edebiyat tarihçileri de bu bilgiyi tekrarlamıştır. Ancak daha XIV. yüzyılda Türkler tarafından tarih manzumeleri yazıldığı bilinmektedir.[5]

Divan şiirinde XIV. yy.'dan itibaren görülmeye başlayan tarih manzumeleri tespitlerimize göre XVI ve XVII yy. divanlarında artmaya başlamış, XVIII. yy.'da ise zirveye çıkmıştır. Divanları konu itibariyle tararken gördük ki XVI. yy'da özellikle şairlerin saray ehlinin, paşaların, memurlar ile yakınlarının ve dostlarının çeşitli görevlere atanmaları dolayısıyla söylenen tarih düşürme manzumeleri, XVII. yy'a gelindiğinde artık daha farklı alanlarda da kendisini göstermiştir. XVIII. yy. divanlarında şairlerin hemen her sosyal olaya, yeni yapılan yapılara, eş ve dostlarının doğum ve ölümlerine, kendi hayatlarındaki meselelere ve daha pek çok farklı konuya dair tarihler düşürdükleri görülmüştür. Özellikle bu yıllardan itibaren tarih düşürme artık bir gelenek hâline gelmiş söz gelimi yurdun herhangi bir yerinde yapılan en ufak bir çeşmeye dahi şairler veya ehil kimseler tarih düşürmüşlerdir. Çoğu zaman da düşürülen bu tarihlerden beğenilenleri o yapının kitâbesine nakşedilmiş, böylece tarih manzumeleri sosyal hayatın bir parçası hâline de gelmiştir. Hatta bu tarihler çeşitli eserler meydana getirilmesini bile sağlamış, en meşhurları arasında *Hadîkatü'l-Cevâmi*, *Mecmua-i Tevârih*, gibi neredeyse tarih manzumelerinden oluşan eserler oluşturulmuştur. Ayrıca kültürümüzde *Surûrî Mecmuâsı* gibi sadece tarihlerden oluşan eserler de yine tarih düşürme geleneğinin tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin en büyük şairi olarak ise Surûrî (ö. 1229/1814)'dir ve bu tarzın üstadı olup şairler içinde "üstad-ı küll» kabul edilmiştir.

Tarih düşürme veya başka bir ifadeyle tarih manzumesi, bir tür olarak klasik Türk edebiyatı nazım şekillerinin hemen hemen hepsiyle söylenilmiştir. Buna

Ekim 2011) Bildirileri, Adana 2012, s. 70.

5 Turgut Karabey, "a.g.m.", s. 80.

Mihrimah Sultan Camii, III. Ahmed Çeşmesi ve Üsküdar iskelesi, Thomas Allom

rağmen en çok tutulanları kıtıa, nazm, bazen gazel, kaside, müstezat, mesnevi, murabba, muhammes, müseddes, terkib-bend, terci-bend, rübai, hatta beyit, müfret veya mısra şeklinde sıralanabilir. Tarih manzumeleri divanlara yazıldıkları bu şekillere göre yerleştirilirlerdi. kitâbe

Tarih manzumeleri çoğunlukla doğum, ölüm, tahta çıkış, sefer, zafer, barış, bir göreve atanma, bir görevden uzaklaştırma, sünnet, evlenme, yangın, zelzele vb. olaylar ya da saray, yalı, çeşme, han, hamam, cami, medrese ve kışla gibi binaların yapım veya onarımı için yazılırdı. Son devirlere doğru günlük ve önemsiz olaylara bile tarihler söylenildiği de görülmektedir.[6]

Konumuz itibariyle Üsküdar'ın bugün ayakta olmayan yapılarını ve onlara düşürülen tarihleri tararken pek çok eser karşımıza çıktı. Biz aşağıda görüleceği üzere bugün ayakta olmayan, kaynak kitaplarda ve divanlarda tespit ettiğimiz manzumeler ve bu manzumelerin yer aldığı kitâbeler eşliğinde Üsküdar'ın kaybolmuş yapılarını hatırlatmak istedik. Yapılan taramalar neticesinde bugün mevcut olmayan fakat Üsküdar'ın sosyal tarihinde önemli yerleri olan 41 yapı tespit ettik. Üsküdar özelinde tespit ettiğimiz 41 yapı sadece haklarında manzum tarih

6 Turgut Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Atatürk Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998, s. 264.

metinleri bulunan ve bizim tespit edebildiğimiz yapılardır. Yoksa söz gelimi yine bugün mevcut bulunmayan fakat Üsküdar tarihi için her biri son derece önemli olan; Tazıcılar Ocağı ve Mescidi, Kavak Sarayı, Sünbüli Tekkesi, Selim Ağa Çeşmesi, Hacı Hasan Ağa Çeşmesi, Abdülaziz Namazgahı ve Çeşmesi, Aziziye Tiyatrosu vb. –tespitlerimize göre- haklarında manzum tarih metinleri bulunmayan eserler tebliğimize konu edilememiştir. Hatta yine aşağıda tek tek kısaca yerlerini belirtmeye çalışacağımız ve tespit ettiğimiz manzum tarih manzumeleri yer alan kitâbelerini veya haklarında düşürülmüş diğer tarihleri vereceğimiz yapılardan başka tespit edemediğimiz eserler de bulunması olasıdır. Biz bir tebliğ metninin sınırları çerçevesinde özellikle de yerel yönetimin desteklediği bir sempozyumda Üsküdar'ın bugün mevcut bulunmayan yapılarından söz açarken, hem bu yapıları korumakla görevli olanlara bir mesaj vermek istedik, hem de Üsküdar'ın tarihinden tozlu yapraklar arasındaki yapıları ecdadın bize bıraktığı izden giderek bulmayı amaçladık.[7]

Tarih Düşürülen Üsküdar'ın Kaybolmuş Yapıları

1. Camiler, Mescid ve Tekkeler

İstanbul'un en önemli ilçelerinden biri olan Üsküdar, Osmanlı dönemi boyunca büyük imar faaliyetine sahip merkezlerden biri olmuştur. Osmanlı döneminde yapılıp bugün hâlâ on binlerce insana günde beş vakit hizmet veren Üsküdar camileri; gerek mimarileri gerekse tarihi dokularıyla İstanbul'un ibadet merkezleri yapıları arasında yer almaktadırlar. Örnek olarak Şemsi Paşa Cami ve Mihrimah Sultan Cami bunlardan sadece ikisidir. Lâkin bugün Üsküdar'ın tarihî dokusunu oluşturan bazı camiler ise maalesef günümüze ulaşamamış ve bizlere bazılarının ancak birer hatırası kalmıştır. İşte o hatırası kalanları, yani haklarında tarih manzumesi bulunanları şu şekilde sıralayabiliriz:

Harap Mescid (H.1049/M.1639-40)

Harap Mescid, bugünkü Selimiye Kışlası'nın sol tarafında bulunan Kavak İskelesi yolunun sonunda bulunuyordu. Hatta yakınında Sultan I. Ahmed Çeşmesi vardı. Mezkur yol bugün hâlâ Kavak İskelesi Caddesi adını taşımaktadır. Çeşmenin

7 Çalışmamıza başladığımızda araştırmalarımızı yaparken, Ruhi Duman Bey'in Üsküdar'ın kaybolmuş yapıları hakkında bir çeşit yazı dizisini sosyal medya hesabında yayımlamlayarak bu işe devam ettiğini öğrendik ve kendisiyle tanıştık. Bir İstanbul beyefendisi olarak Üsküdar sevdası peşindeki yazılarından yararlandığım ve arşivini de tarafıma açan Ruhi Duman'a burada ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

bânisi, Darüssaâde ağası İbrahim Ağa'dır. Sultan IV. Murad (1623-1640) zamanında 1048 (1638-39) yılında ağa olmuş ve iki yıl görev yapmıştır.[8] Vaktinde İbrahim Ağa Mescidi diye anılırken bakımsızlıktan harabeye dönmüş olmasından dolayı olsa gerek halk arasında Harap Mescid adıyla mersumdur. Yapılan tespitlere göre bu mescid ile ilgili yegane kaynak olan *Hadîkatü'l-Cevâmi*, mescidin vazifelilerinin maaşlarının Ayasofya Camii Vakfı'ndan karşılandığını belirtmektedir.[9] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı eserinde mescidin yapıldığı zamanlarda orada bir mahalle olmadığından hareketle mescidin kavak memurlarına hizmet vermek için yapıldığı görüşündedir. Kavak memurları ise günümüzde gümrüklerde çalışan kişileri karşılamaktadır. Hatta Anadolu ve Rumeli Kavağı isimleri buralarda gümrük muayenelerinin yapılmasından dolayı bu adla anılmaktadır. Günümüzde yerinde olmayan mescidin tarihini sadece dönemin değil Türk edebiyatının en önemli şairlerinden Cevrî (ö. 1065/1654) düşürmüştür:[10]

Sâhibü'l-hayrât mu'allâ rütbe İbrâhîm Ağa
Hâris-i dârü's-saâde ol kerem-kâr-ı güzîn

Bu 'ibâdet-gâhı bünyâd eyledi Allâh içün
Es-salâ vaktinde gelsünler salâta ehl-i dîn

Hâtif-i kudsî didi Cevrî anın târîhini
Mescid-i vâlâ zihî dârü's-sevâb-ı 'âbidin 1049 (1639-40)

Adliyye Cami (H.1230/M.1815)

Üsküdar'da Şemsi Paşa Meydanı'nda bulunan Camii-i Adliyye'nin bânisi Sultan II. Mahmud (1808-1839)'dur.[11] Sultan bu meydanda bulunan Şerefâbâd Kasrı ve mescidinin yenilenmesi için ferman buyurunca çalışmalar başlar ve kasır yenilenir. Orada bulunan ve harap olmuş mescidin yerine (1230/1815) yılında ise cami yaptırılmıştır. Yeni inşa edilen cami, düz kesme taştan yapılır. Yine düz kesme taştan inşa edilen tek şerefeli uzun minaresi ise caminin sağ tarafına yerleştirilir.

Yeni yapılan bu caminin adı Sultan II. Mahmud (1808-1839)'un mahlasına binaen Adliyye olarak anılmaya başlar. Cami kapısı üzerine konan ve bugün mevcut

8 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yay., C. I, İstanbul 2001, s. 207.

9 Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yay, İstanbul 2001, s. 635.

10 Bu tarih hazırlanmış olan *Cevrî Dîvânı*'nda yoktur. Kitâbe kaydını bize *Hadikâtü'l-Cevâmi* vermektedir.

11 Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, Haz. Günay Kut, Hatice Aynur, Çelik Gülersoy Vakfı Yay., C. I, İstanbul 1996, s. 83.

olmayan kitâbede dönemin ünlü şairlerinden Enderunlu Vâsıf (ö. 1240/1824)'ın caminin yapımına düşürdüğü tarih ise şöyledir: [12]

Câmi'ü'l-ihsân ü himmet zîb-i tahtı saltanat
Gâzî Hân Mahmûd-ı 'Adlî-şân imâmü'l-müslimîn

İ'tibâr edüp Şeref-âbâda ol şâh-ı cihân
Kıldı bu nev ma'bed-i 'âlî ile eşref-terîn

Gerçi Sultân Mustafâ-yı sâlisin bir mescidi
Var idi bu câda evvel lîk bî-vakf-ı metîn

Hüsrev-i 'âlem binâ kıldıkda hüddâmın dahı
Eyledi vakf-ı hümâyûndan vazîfeyle mekîn

Yazdım itmâmında Vâsıf mısra-ı târîh-i tâm
Kıldı hakkâ ma'bed-i tecdîd şâh-ı kâmbîn 1230 (1815)

Enderunlu Vâsıf'ın belirttiğine görebu caminin yapımında kullanılan tüm malzemeleri, mimarı, işçileri, çeşmenin yapımı, etrafının düzenlenmesi, imamı, müezzini ve hizmetlilerin ücretleri, sultanın ihya giderleri olan "Vakf-ı Hümayun" hesabından karşılanmıştır.

Mehmet Nermi Haskan'ın *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı eserinde kaydettiği gibi *Hadîkatü'l-Cevâmi*'de de çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu esere göre cami içerisinde diğer selâtin camileri gibi bir sultan mahfili ve vaaz kürsüsü de vardı.[13]

Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar* adlı eserinde "Adliye Camisinin uzun kesme taş minaresini ve kurşun kaplı külâhını görmekteyiz. Caminin ne zaman yıkıldığı belli değildir. Zamanla harap olan bu eser, bir ihtimal 1894 tarihindeki büyük zelzelede hasar görmüş ve kısa bir müddet sonra yok olmuştur. 1950 tarihlerinde taşlarından bir kısmı hala durmaktaydı." ibaresi yer almaktadır.[14]

Osmanlı Arşivi Evkaf İdaresi Kataloğu, 1/91'deki bir kayda göre cami 1894 depreminde zarar görmüş ve bu tarihten sonra da Sedat Hakkı Eldem'in dediği gibi büyük ihtimalle yıkılmış veya yıktırılmış olmalıdır.Adliyye Cami Üsküdar'ın hatırasında sadece manzumelerde ve birkaç arşiv vesikasında kalmıştır.

12 Rahşan Gürel, *Enderunlu Vâsıf Divanı*, Kitâbevi Yay., İstanbul 2001, s. 656-657.

13 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 354.

14 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C. II, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yay. İstanbul 1974, s. 379.

Divitçizade Şeyh Mehmet Talib Efendi Cami/Sultan I. Mahmud Cami (H. 1162/ M.1748-49)

Bugün mevcut olmayan Divitçizâde Şeyh Mehmet Talip Efendi Cami'sinin diğer adı Sultan I. Mahmud Cami'sidir. Cami, Ahmediye Meydanı civarında Gündoğumu Caddesi'nin sol tarafında köşeye yakın bir mahaldeymiş.[15] *Hadîka* müellifi cami hakkında şu bilgileri verir: "İlk bânisi Hudâyî Âsitânesi şeyhlerinden Devatcızâde Mehmed Efendi'dir. Pederi ile beraber, Şeyh Camii ismiyle tanınan Şeyh Mustafa Efendi'nin âsâr-ı hayriyyesinden olan camiin haricinde medfunlardır. Vefatı 1090 (1679)'dır. Pederi Devatçı Şeyh Mustafa Efendi'nin vefatı daha öncedir. Bir süre sonra cami harap hâle gelince Padişah Sultan Mahmud Han-ı Evvel hazretlerine arzuhal olunmuş, yeniden yapılmıştır. Bunun üzerine Nimetullah Efendi (ö. 1186/1773), şu tarihi demiştir:[16]

Şehriyâr-ı zî-himem hâkân-ı ferhunde-şiyem
Pâdişâh-ı pür-kerem Sultân-ı dîn Mahmûd Hân

Gûş idince bu mu'allâ ma'bed-i feyz-âverin
İnhidâma meylini ol dâver-i çarh-âsitân

Bî-bedel tecdîd ü imârına fermân eyleyüp
Eyledi Şeyh-i Devâtî rûh-i pâkin şâdumân

Ol makâm-ı lâmiü'l-envârı zîbâ tarh ile
Oldu bir nev-câmi'-i pâkîze-i feyz-âşiyân

Ol şehinşâh-ı kerâmet-kârı böyle nev-be-nev
Nice âsâra muvaffak ide Hayy u Muste'ân

Yek kalemle yazdı Ni'met bendesi târîhini
Kıldı ihyâ bu müzeyyen câmi'i Mahmûd Hân 1162 (1748-49)

İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar Tarihi adlı eserinde bu cami ile ilgili kısa bir bilgi vererek yukarıdaki kitâbe metnini de yazmıştır.[17] Mehmet Nermi Haskan, "I. Mahmud tarafından yeniden yapılan cami, 170 yıl sonra 1918 yılında büyük Doğancılar yangınında yanmıştır" ifadesini kullanarak caminin bugün neden var olmadığı konusuna açıklık getirmektedir.

15 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. I., s. 171.

16 Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,* s. 620.

17 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yay., C. I, İstanbul 1977, s. 276-277.

2. Kasırlar, Saraylar

Şerefâbâd Kasrı (H.988/M.1580'den önce; H.1141/M.1728-29)

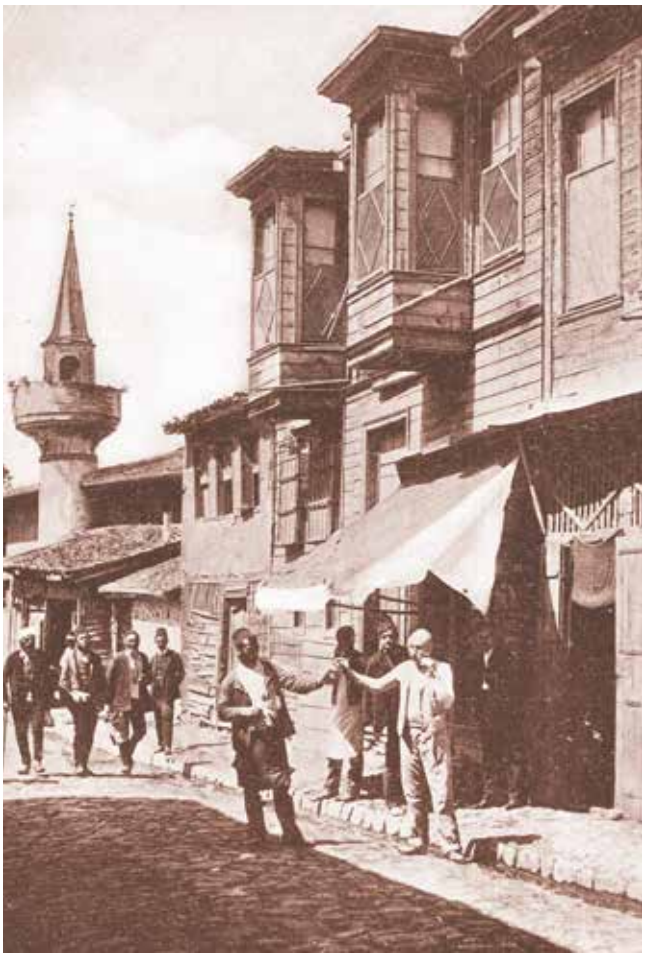

Divitçizade Şeyh Mehmet Talib Efendi Cami

İstanbul'un bugün mevcud olmayan kasırlarından birisi ve Üsküdar için belki de en önemlisidir. İlk olarak Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574) ve III. Murad (1574-1595)'ın musahibi olan Şemsi Paşa kendi adına yaptırdığı camii ve medrese yakınında inşa ettirmiştir. Bu sebeple kaynaklarda ilk hâli daha çok Şemsi Paşa Kasrı olarak anılmaktadır. *Hadîka* yazarı kasrın yapılışını şöyle anlatmaktadır: "Şemsi Paşa kendi ismi ile müsemma olan kasr-ı meşhuru Sultan Murat Hazretleri için bina ettirmiştir. O münasebetle bir cami ve bir medrese binasına dahi muvaffak olmuştur," demektedir. Şemsi Paşa 988 (1580) tarihinde ve camiini yaptırdığı sırada vefat ettiğine göre, Şerefâbâd Kasrıını bu tarihten bir müddet evvel yaptırmış demektir.

Bu kasrın –eskimesinden ve yıpranmasından olacak- Lâle Devri'nde Şerefâbâd adıyla ya yıkılıp yeniden yaptırıldığı yahut da zaten yıkık halde bulunan kasır yerine mezkur kasrın yaptırıldığı rivayet edilmektedir.[18] 1709-1710 tarihleri bu kasrın yeniden yapıldığı tarihtir. Kasır, çeşitli devirlerde (1745 ve 1775) elden geçirilmiş ve onarılmıştır. Şerefâbâd Kasrı yapımından 140 yıl kadar sonra Lâle

18 Bkz: Haluk Y. Şehsüvaroğlu, *İstanbul'un Meşhur Binaları 8, "Şerefâbâd Kasrı",* Taha Toros Arşivi, Dosya No: 120-Köşkler, Kasırlar, Yalılar, Konaklar.

Devri'nde çok büyük değişikliklere uğrayarak tamir edilmiştir. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadaretinde 1728-29 yıllarında yeniden yaptırılırcasına yapılan tamir edilmiş ve pek çok tadilata uğramıştır. Bu tamirin, Üsküdar Yeni Valide Cami'nin, Üsküdar İskele Meydan Çeşmesi'nin, Ahmediye Cami'sinin ve Kaptan Paşa Cami'sinin mimarı Kayserili Mehmet Ağa (ö. 1742) tarafından gerçekleştirildiği rivayet olunur. Masarif-i Tamiriye Defteri'ne göre 1144/1732 yılında Şerefâbâd Yalısı'nın kiremit puşideleri ve H. 1145'de bahçesinin bazı mahalleri tamir edilmiştir.[19]

Kasır için bu devir adeta yeniden yapım yılı olduğu için dönemin şairleri Şerefâbâda tarih düşmekten geri kalmamışlardır. Aşağıda sırasıyla dönemin şairlerinden İshâk, Rahmî, Sâbir, Sâhib, Şâkir, Şerîf ve Seyyid Vehbî'nin tarihleri her birinin manzumelerinin uzun olması hasebiyle sadece ebced hesabıyla tarihlerin verildiği beyitleriyle verilmiştir.

Dedim tebrîk idüp İshâk-veş târîhin itmâmın
Zihî nâdîde me'vâ kasr-ı ebnâ-yı Şeref-âbâd 1141 (1728-29)

***

Dedim seyr eyleyüp itmâmının târîhini Rahmî
Şeref-âbâd ola 'izz ile Sultân Ahmede mes'ûd 1141 (1728-29)[20]

***

Târîh du'â birle dedi Sâbir-i nâ-şâd
Kasr-ı Şeref-âbâd-ı Hümâyûn ola âbâd 1141 (1728-29)

***

Bu şeh-beyt-i mu'allâyı görüp Sâhib dedi târîh
Şeref-âbâd Sultân Ahmede lâyık makâm-ı pâk 1141 (1728-29)

***

Kemîne 'abd-i ihyâ-kerdesi Şâkir dedi târîh
Mekân-ı sa'd-i Sultân Ahmed-i 'âdil Şeref-âbâd 1141 (1728-29)

***

Hudâ mes'ûd ede dedi Şerîf-i bende târîhin
Şeref-âbâd Sultân Ahmedi tarh-ı bihîn-i nev 1141 (1728-29)

19 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1428-1429.

20 20 beyitlik manzume için bkz: Sevgi Elmas, *Rahmî (Kırımlı Mustafa) Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 231-233.

***

Bu tarh-ı pâk bu resm-i güzîn irdükde pâyâna
İki târîhi bir beyt içre Vehbî eyledüm inşâd
Bu 'âlî kasrı İbrâhîm Paşa eyledi âbâd
Şeref-âbâdı nev-bünyâd-ı sultânî mübârek-bâd 1141 (1728-29)[21]

Bu şairlerin dışında Lâle Devri şairlerinden Nedîm'in (1681-1730) yazdığı manzume ile Sultan III. Ahmed Han'ı Şerefâbâd Kasrı'na davet ettiği görülür: [22]

Vasf-ı hüsn-i behceti bir vech ile sığmaz dile
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele
Anlaşılmaz hak bu kim ârâyişi takrîr ile
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele
…
Ben kulun sordum Nedîmâdan anun evsâfını
Vasf u medh etdi be-gâyet tarhını eşrâfını
Rûha teşbîh eyledi hattâ havâ-yı sâfını
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele

Şerefâbâd Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde de tamir görmüştür. Hatta yukarıda anılan Adliyye Camii o dönemde orada bulunan mescidin yerine inşa edilmiştir. O dönemlerde de güzelliği ile meşhur olan saray, Divan şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nın da gözde mekânlarından biriydi. Kendisi bir gün Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi ile görüşürken söz Şemsi Paşa kasrının güzelliğinden açılmış İzzet Molla sohbet esnasında "Şevketmeab efendimiz bana Molla, dile benden ne dilersin buyursalar ben de sağlığınızı dilerim desem, ferman-ı hümayunları tekerrür etse, efendim Şemsi Paşa kasrı hümayununuzu Mevlevihane ittihaz ve dainizi senevî elli bin kuruş irad ile oranın meşihatine intihab buyursanız hayatımın son gününe kadar velinimetime dua ile meşgul olurdum ve artık bir şey istemezdim" demiştir.[23]

1853 yılında da Abdülmecid'in kerimelerinden Münire Sultan'ın namzedi Mısır Valisinin oğlu İlhami Paşa İstanbul'a geldiğinde burada misafir edilmiştir. Bu

21 30 beyitlik manzume için bkz: Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, C. I, Ankara 1991, s. 340-342. Diğer manzumeler için bkz: Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1428-1429.

22 Nedîm, *Dîvân*, Haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı E-Kitap Yay., Ankara 2017, s. 202. *Nedîm Dîvânı*'nda ayrıca Şerefâbâd için yaptırılan maksem ve su yollarına tarih manzumesi için bkz: s. 130.

23 Haluk Y. Şehsüvaroğlu, *İstanbul'un Meşhur Binaları 8,"Şerefâbâd Kasrı",* Taha Toros Arşivi, Dosya No: 120-Köşkler, Kasırlar, Yalılar, Konaklar.

Kavak Sarayı, Gouffier

günlerden sonra harap olmaya yüz tutan kasır kaynakların tahminine göre 1861-1871 yılları arasında İstanbul'da sıklıkla çıkan yangınların birinde yanmıştır.

Yahya Kemâl bu kasrı "Şerefâbâd" şiirinde şöyle yâd eder:

O şûh ağlar bugün Kasr-ı Şeref-âbâdıa geldikçe
O nûşânûş demler hâtır-ı nâşâda geldikçe

Ne cûşân-ı şerâb ü lâle bir devr-î bahârıydı
Ki hâlâ çeşmeler pür-hûn okur her yâda geldikçe

Gülerdi taht-ı zerrîn üzre Cem gülşende güllerle
Sebû-endâm sâkîler elinden bâde geldikçe

Dururdu rindler dembeste ney dembeste vecdinden
Ağaçlıklarda bülbül dûrdan feryâda geldikçe

Görür mecliste tıfl-ı nâz iken timsâlini nâzân
Kadeh ber-kef huzûr-ı Hazret-i Dâmâda geldikçe

Hayâlinden bakar pûşîde-î evrâk olan havza
O şûh ağlar bugün Kasr-ı Şeref-âbâdıa geldikçe

Şerefâbâd Kasrı, 1869 tarihinde yıktırılmıştır. Zamanla rıhtımları da yıkılmış ve bu kıyılar uzun müddet harap bir halde kalmıştı. Sedat Elden Bey'in *Köşkler ve Kasırlar* adlı kıymetli kitabının 375. sayfasında, saray yerinin arsa halindeki durumunu ve büyük havuzun perişan halini resmeden 1885 tarihli bir resim vardır.[24] Bu havuz 1892 yılında belediye tarafından doldurulmuştur. Daha sonra arsası Millet Bahçesi olarak kullanılmaya başlansa da özellikle sahil yolunun yapımı ile bir kısmı buraya gitmiş, diğer bir kısmında ise bugünkü Evlendirme Dairesi yükselmiştir. Tarih, kültür ve edebiyat hayatımıza damga vurmuş kasır sadece tarih manzumelerinde değil, resimlerde, fresklerde yaşamış hatta Yahya Kemâl gibi bir üstadın elinden adına şiirler yazılmış bir Üsküdar hatırasıdır.

Sürûrâbâd/Cennetâbâd Kasrı (Önce H.1064/M.1654 Sonra H.1226/M.1811)

Kasır, Küçük Çamlıca Tepesi'nin (Eski Bulgurlu Dağı) güney batı eteklerinde, bugün hâlâ mevcut olan çeşmesinin yanında idi. Cennetâbâd Kasrı ilk olarak Sultan IV. Mehmed (1648-1687) tarafından 1654 yılında yaptırılmıştır. O zamanki adının Cennetâbâd olduğunu Cevrî'nin düşürmüş olduğu tarihten öğreniyoruz. Daha sonra harap olmuş olacak ki Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde yıkılıp tekrar yapılmıştır. Bu sefer kaynaklarda Sürûrâbâd adıyla anıla gelmiştir. Kasrın ve yapılan çeşmeler ile beraber diğer yapıların ilk inşasına dönemin şairlerinden Cevrî tarih düşürmüştür:[25]

Târîh-i Çamluca Bâ-Fermân-ı Hazret-i Sultân Muhammed Hân Zeyyede 'Ömrühü

Hazret-i Sultân Muhammed Hân-ı İskender-serîr
Kim odur hurşîd-i evc-i saltanat zıll-ı Hudâ

24 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1430.

25 Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1981, s. 330-331.

Ol şâhenşâhun bahâr-ı ‘adli bâg-ı ‘âleme
Virdi revnak hâtırı olsun küşâde dâ’imâ

Oldı hâlâ Çamluca makbûl-i tab’-ı hurremi
Buldı feyz-i iltifâtın bu fezâ-yı hoş-nevâ

Lutfına lâyık görüp bu bî-mu’âdil menzili
Eyledi ihyâ olundı suffe vü çeşme binâ

Yer yüzinde gülşen-i cennet gibi zînet bulup
Oldı şâhâne mesîre dil-küşâ câ-yı safâ

Bu makâm-ı çeşmenün Cevrî didi târîhini
Cennet-âbâd-ı müferrih ‘ayn-ı âb-ı cân-fezâ 1064 (1654)

Hadîkâtü’l-Cevâmi’de burası hakkında “Büyük Çamlıca’ya ‘Eski Çamlıca’ dahi denir. Bunun mukabilinde Çamlıca-yı Cedîd dahi vardır ki Küçük Çamlıca denmekle ma’ruftur. Bu mahalli selefte bir tekke iken yerine Sultan Mehmed Han-ı Rabi’ yeniden muhtasarca bir saray-ı âlî bina buyurmuşlardır. Lâkin hâlen saraydan bir eser kalmamıştır” der. Hafız Hüseyin Efendi (ö. 1201/1787) eserini 1182/1768 tarihinde kaleme aldığına göre kasır yapıldıktan 80-90 yıl sonra ortadan kalkmış demektir.

Cennetâbâd Kasrı 1226/1811 yılında Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından tekrar yaptırılmış ve dönemin şairlerinden Enderunlu Vâsıf (ö. 1240/1824) bu kez Sürurâbâd adıyla anılacak olan kasra şu tarihi düşürmüştür:[26]

Târîh-i Kâh-ı Sürûr-âbâd Pâdişâh-ı ‘Adâlet-Unvân Der Kurb-ı Çamlıca-i Sagîr

Gülsitânlar zîneti kâşâneler pîrâyesi
‘Âleme sultân-ı mülkün şânı şâh-ı Cem-cenâb

Ya’nî Hân Mahmûd-ı ‘Adlî kim der-i ‘ulyâsına
Tâc u tahtın ‘arz eder şehler berây-ı intisâb

Sürme-dân-ı çeşm-i câna vaz’ eder bî-iştibâh
Gitse şâh-ı Isfahâna hâk-i pâyından türâb

Çıksa seyrâna rikâbında yürür İsfendiyâr
İnse bir câya semendin gezdirir Efrâsiyâb

26 Rahşan Gürel, *a.g.e.*, s. 624-626.

Bir şeh-i tâbende-cândır ki nigîn-i saltanat
Gevher-i zâtıyla kesb itdi bu rütbe âb u tâb

Dîde-i tâc-ı şehî çeşm-i serîr-i husrevî
Görmemiş bu ana dek böyle şeh-i devlet-nisâb

Himmet-i şâhânesi makrûn-ı terfih-i 'ibâd
Lutf u şefkat-perveri meşhûr-ı cümle şeyh ü şâb

İşte ez-cümle binâ edüp bu kasr-ı hurremi
Kalb-i nâsı eyledi leb-rîz-i şevk-i bî-hisâb

Bu Sürûr-âbâdı inşâdan murâdı ol şehüñ
Zevkını 'âlem görüp ister ki olsun zevk-yâb

Nice olmaz şöhreti âfâka bu kasr-ı latîf
Nice seyrinden cihân etmez meserret iktisâb

Ben temâşâ kıldıgım anda sürûrumdan dedim
Tab'una sad bârekallâh ey şeh-i şevket-me'âb

Bulamaz bu resm-i nev-îcâdı ressâm-ı hüner
İhtira'-ı tab'-ı pâkündür senün bî-irtiyâb

Nevbahâr-ı şevk-i hüsnü sûret-i kasra koyup
Zâtuna mahsûs bir kâh eylemişsin intihâb

Bir nezâret bir ferah bir neş'e var tarhında kim
'Ömrü artar artar âdemün seyr ile olur feyz-yâb

Cilve-ger âyîne-i câmında envâ'-ı safâ
Mürtesim reng-i nukûşında neşât-ı bî-hisâb

Bir sipihr-i şâd-mânî sanki bu kasr-i cedîd
Zât-ı Şâh anun derûnında misâl-i âfitâb

Medh-i evsâfında bu nüzhet-gehüñ 'âciz kalur
Bir yere cem' olsa yüz bin şâ'ir-i hâzır-cevâb

Zîb-i eyvân-ı şehîde Hakk edüp dâ'im seni
Taht-ı devletde kıla dil-h^{v}âhun üzre kâm-yâb

Vâsıfâ bir yaz ki târîhin pesend etsin gören
Yapdı zîbâ kasr-i şâhî dâver-i dârâ-cenâb 1226 (1811)

Fevkalâde güzel bir manzaraya sahip olan bu yapıdan günümüze bir su haznesi ve bazı tonoz kemer bakiyeleri kalmıştır. Fazla büyük olmayan altı kârgir, üstü ahşap olması lâzım gelen bina tarih manzumelerinde hâlâ yaşamaktadır.

Esma Sultan Kasrı (H.1228/M.1813)

Bugün mevcut olmayan bina, Üsküdar'ın Sarıkaya Mahallesi içindeymiş. Günümüzde o mevkide yer alan Millet Bahçesi'ni geçince Kısıklı'ya doğru giderken helikopter alanının karşısında sağ tarafta büyük bir bahçe içinde bulunuyormuş. Kaynaklarda kasrın yapımı ile ilgili genel olarak şu bilgiler kayıtlıdır: "Sarıkaya denmekle meşhur mahalde bulunan bağ, Şehid Sultan Selim Han'ın birinci imamı Derviş Efendi'nin binası olup sonra, adı geçen sultanın annesi (Mihrişah Valide Sultan) için yeniden yaptırmaları ile bir "Halvetsaray-ı Âlî" (Hanedana ait özel saray) olmuştur. Valide Sultan'ın 22 Recep 1220 (16 Ekim 1805) tarihindeki vefatı üzerine kasır, Esma Sultan'a verilmiştir."

Kasrın adı ile anıldığı Esma Sultan, Padişah I. Abdülhamid'in (1774-1789) 6. kızı olup Ayşe Sineperver'den doğan evladıdır. Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) aynı adı taşıyan ve aynı zamanda halası olan Esma Sultan'dan ayırt etmek için Küçük Esma Sultan olarak anılmıştır. Fırtınalı bir hayata saip olan Esma Sultan, kardeşleri Sultan IV. Mustafa (1807-1808) ve Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) bağışlarıyla kendisine Girit, Kemer, Edremit ve Biga'da zengin verimli araziler tahsis edilmiştir ve çok zengin olmuştur. Halası Esma Sultan'dan Eyüp'teki Hançerli Yalı kendisine miras kalmıştır. Maçka Sarayı, Tırnakçı, Ortaköy ve Kuruçeşme yalılarını da o yaptırmış, buralarda geniş bir maiyetle mutlu ve gösterişli bir hayat sürdüğü çeşitli kaynaklarda anlatılmaktadır.

Esma Sultan'ın Tophanelioğlu-Kısıklı arasında Kısıklı Caddesi ile Küçük Çamlıca Aralığı Sokağı arasındaki geniş alanı kaplayan büyük bir bahçe içinde bulunan kasrının çok güzel bir manzarası varmış. Büyük bahçe kapısının yanında ve cadde üzerinde, Esma Sultan'ın 1832 tarihinde yaptırdığı bir de çeşme bulunuyormuş.

Çok güzel bir yaşam sürmüş olan Esma Sultan, 2 Recep 1264 (4 Haziran 1848) tarihinde yetmiş yaşında vefat etmiş. Cenazesi, Divanyolu'ndaki kardeşi Sultan II. Mahmud (1808-1839)'un türbesine gömülmüştür.

Konumuz olan Mihrişah Valide Sultan tarafından yaptırılan ve zamanla harap olan Esma Sultan Kasrı, Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından 1228/1813

yılında baştan sona neredeyse tekrar yapılarak tamir ettirilmiştir. Bu onarım sebebiyle Hammamizade İsmail Dede Efendi (ö. 1262/1846) kırk beyitli bir kaside kaleme almıştır. Türk musikisinin en büyük bestekârının söylediği bu şiir, kendi hattı ile yazılmış ve altında:"Ketebehü'l-fakîr Derviş İsmâ'îlü'l-Mevlevî Musâhib-i Hazret-i Sultân Mahmûd Hân-ı Gâzî" imzası görülmektedir.

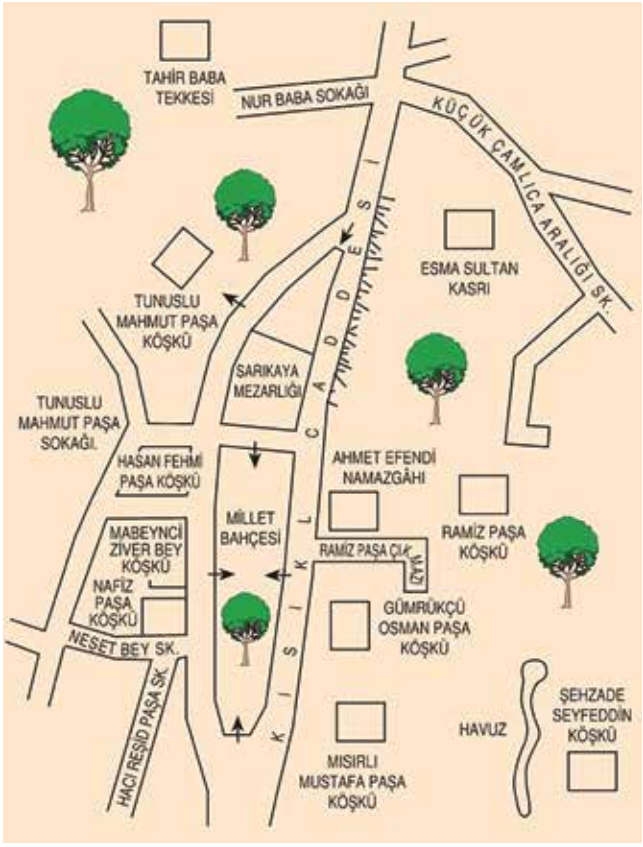

Kısıklı civarında tarihi yapıların yerlerini gösteren plan

Hammamizade İsmail Dede Efendi tarafından yazılan şiirin 11 beyti methiye olup, methiye kısmından sonraki 29 beyitlik tarih kısmının tarih düşürülmüş beyti ise şöyledir:[27]

Zebân-ı hâmeden ta'mîrini kasrın dedi târîh
Mücedded oldu tarh-ı dil-keş-i sultân pür-zîver 1228 (1813)

Kasrın ilk yapılışına dair bir tarih manzumesi tarafımızdan henüz tespit edilememiştir. Lakin yukarıdaki manzumenin son mısraından anlaşıldığı gibi ebced hesabına göre kasır, 1228/1813 yılında tamir edilmiştir.

Kasrın bugün neden mevcut olmadığı ile ilgili Mehmet Nermi Haskan önemli bilgiler vermekte olup, tamirinden sonra uzun süre muhafaza edildiğini fakat Sultan Abdülmecid (1839-1861)'in babası II. Mahmud (1808-1839)'un bu kasırda vefat etmesini yapının uğursuzluğuna hamlederek yapıyı korumasız bırakarak ihmal ettiğini belirtir. Olasıdır ki bu sebeplerden ötürü bakımsız kalan kasır,

27 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1350-1351. Çalışmanın hacmini arttırdığı sebebiyle buraya bütün beyitler alınmamıştır. Diğer beyitler için mezkur kaynağa müracaat edilebilir.

II. Mahmud

yıllar geçtikçe harap hâle gelmiştir.[28] 1910 yılında kasrın mutfak bacaları ve bazı bölümleri hâlâ mevcutmuş. 1915 yılında ise kasrın yeri önce 1000 kuruş icarla kiraya verilmiş daha sonra ise parsellenerek satılmıştır.

Hanedana 125 yıl gibi bir süre hizmet eden kasır bugün Üsküdar'ın tarihinde bir anı olarak yaşamaktadır.

2. Mektepler ve Tekkeler

Üsküdar, İstanbul'un her anlamda merkez ikametgahlarından birisi olarak, toplumun ihtiyaç duyduğu her alanda barındırdığı yapılar ile önemli bir yerdir. Hal böyle olunca ilçe, Türk tasavvuf tarihi içerisinde de önemli bir yere sahiptir. Özellikle tarih boyunca barındırdığı tekkeler ile bu durum açıkça görülebilir. Yüzyıllar içerisinde bir çeşit okul sayılabilecek bu kurumlardan ziyade resmî mektepler de bugün hâlâ ayakta olanları ve tarihe mâl olanları ile birlikte Üsküdar'ın eğitim ve öğretim hayatını gözler önüne serer. Mektep ve tekkelerin günümüze ulaşamamış olanlarını manzumeler eşliğinde şöyle sıralayabiliriz:

Muhyî Efendi/Bezcizade Tekkesi (H. 7 Şaban 1025/M.20 Ağustos 1616)

Türk Tasavvuf tarihinin önde gelen tekkelerinden biri de "Bezcizade Tekkesi"dir. Bu tekke, Muhyi Efendi Tekkesi, Himmet Baba Tekkesi veya tarikat ayininin Salı

28 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1351.

günleri yapılmasından dolayı da Salı Tekkesi ile de anılmıştır. Bayramî Melâmîlerine ait bir tekkedir. Bezcizade Tekkesi, günümüzde Zeynep Kâmil Hastanesi'nin önünden geçen Dr. Burhanettin Üstünel Sokağı, (eski adıyla ayinin Salı günleri yapılmasından dolayı yakın zamana kadar Salı Sokağı) üzerinde bulunuyordu. Vaktiyle bu sokağa açılan kapısında şu kitâbe varmış:[29]

Âsitân-ı Himmete gel yüz sürüp eyle devâm
Himmet eyler kim sana elbette ol pîrü'l-en'âm

Hâzır ol sıdk ile zikre hû ile devrâna gir
İrişür feyz-i İlâhî ola maksûdun temâm
7 Şaban 1025 (20 Ağustos 1616)
Ketebe Kadri

Tekke, 1020/1611 tarihinde vefat eden Muhyiddin Efendi adına Halvetî Tekkesi olarak inşa edilmiş ve sonra Muhyiddin Efendi'den icazet alan Himmet Efendi burayı Bayramî Tekkesi haline dönüştürmüştür. Mehmet Nermi Haskan, Üsküdarlı İsmail Hakkı Bey'in *Merâkıd-ı Mutebere-i Üsküdar* adlı eserinden naklen "Kutbü'l-ârifîn gavsü'l-vâsılîn ecille-i azîzân-ı Halvetiyyeden Bezcizâde Muhyî Efendi hazretlerinin ihyâsına muvaffak oldukları Kadıasker Ahmet Efendi Mahallesi'nde kâin beyne'l-ihvân Salı Dergâhı Şerîfi nâmıyla benâm hânkâh-ı şerîfleri" diyerek tekkenin bânisini anar.[30]

Bugün mevcut olmayan tekke 1958 yılında yıktırılarak yeri Zeynep Kamil Hastanesi'ne katılmıştır. Tekkenin bânisinin kim veya kimler olduğu net olarak bilinmese de tarikatın ileri gelenlerinin topladığı bağışlar veyahut devlet erkanından birisinin yardımı ile inşâ edilmesi güçlü ihtimaldir. Tekkeden geriye ise tekkeye dönemin şairlerinden Sâfî (ö.?)'nin düştüğü tarih manzumesi kalmıştır:

Kutb-ı 'âlem Bezcizâde rıhlet etdi dünyeden
Kıldı câ mülk-i bekâda rahmetullâhi aleyh

Hakk Te'âlâ dilerim seyrini takdîs eyleye
Diyelim subh ü mesâda rahmetullâhi aleyh

Kıldı âsâr-ı cevâmide âvize-i tevhidle[31]
Penc-vakt farzı edâda rahmetullâhi aleyh

29 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 457. Haskan, mezkur kitâbenin serencâmını da eserinde nakletmektedir.

30 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 457.

31 Mısrada vezin ve anlam aksamaktadır.

Hiç kesi yok nâmını yâd idüp itmege du'â
Cümle yâd ü âşinâda rahmetullâhi aleyh

Zikr ü tevhîd oldugu yerde el açup tâlibân
Yâd idüp dirler du'âda rahmetullâhi aleyh

Ol fenâfillâh 'azîzin Sâfî târîhin didi
Fâni-i hû Bezcizâde rahmetullâhi aleyh 1020 (1611)

Mehmed Ağa Mektebi (H.1052/M.1642)

Mektep bugünkü İnkılâp Mahallesi'nde ve Bulgurlu Mescit'in karşısında idi. Bugün mevcut olmayan mektebin bir de sebili bulunmaktaydı. 1890 tarihinde kaleme alınan *Mir'ât-i İstanbul*'da belirtildiğine göre yazarı Mehmed Raif Bey bu mektep ve sebili görmüştür.[32] Demek ki bu tarihlerde mektep ayakta idi. Mehmet Nermi Haskan, Mehmed Raif'in kitâbeyi yanlış okuduğunu belirtip manzum tarihin 1052 olması icap ettiğini söyler. Ayrıca mezkur kitâbenin, mabedin yeniden yaptırılmak için yıktırılması üzere 1992 Mayıs'ında ortaya çıktığını belirtir.[33]

Hamdülillâh ol Cenâb-ı Müste'ân
Eyledi tevfîkânı ana 'atâ

Ya'ni ol Dârü's-sa'âde Ağası
Sâhibü'l-hayr eski Mehemmed Ağa

Hasbetenlillâh ta'mîr eyleyüp
Bu mu'allim-hâneyi kıldı binâ

Fi-sebîlillâh hem yapdı sebîl
Tâ ki rahmet bula ol rûz-ı cezâ

'Avn-i Rabbâni ile oldu temâm
Cümle 'âlem ana itdiler du'â

Hazf-ı noktayla didim târîhini
Mekteb-i 'irfân sebîl-i bi'r mâ[34] 1052 (1642-43)

Yukarıda yer alan manzum tarih metninden anlaşıldığı kadarıyla mektebin ve sebilin bânisi Mehmed Ağa'dır. Tarih manzumesini düşüren ise belli değildir.

32 Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, Haz. Günay Kut, Hatice Aynur, Çelik Gülersoy Vakfı Yay., C. I, İstanbul 1996, s. 174

33 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. II, s. 914.

34 Bu tarih mücevher ve tamiyeli bir tarihtir. Mısraın mücevher harflerinin toplamı 663'tür. 4. Beyitteki 'Avn-i Rabbâni'nin değeri olan 389 eklenirse kitâbedeki 1052 tarihi ortaya çıkar.

Yukarıdaki kitâbe aslında yapının tamirine tarihtir. Kitâbede Mehmed Ağa için "Eski" denildiğine göre bu Mehmed Ağa'nın Üsküdar'a pek çok eser kazandırmış ve 999/1590'da ölen Darüssaade Ağası Habeşî Mehmed Ağa olması lazım gelmektedir.[35] Yapının, İstanbul Çarşamba'daki türbesine gömülen Mehmed Ağa tarafından yaptırıldığı ve 1052/1642'de tamir gördüğü anlaşılmaktadır. Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa, hayırsever bir kişilik olarak kaynaklarda anılmaktadır. İstanbul içinde ve dışında birçok hayır eserleri yaptırmış. Bunlardan bazıları; Tuna Nehri üzerinde İsmail Geçidi'nde kale ve civarında bir köy, İstanbul Çarşamba'da Sultan Selim Camii yakınında bir cami, türbe, çifte hamam ve medreseden oluşan "Mehmed Ağa Külliyesi"ni, Divanyolu'nda medrese, sebil ve mektep, Çarşıkapı Makasçılar'da ve Parmakkapı'da iki sebil, Üsküdar'da üç çeşme ve iki mescit (Kemeraltı Mescidi ve Mehmed Ağa Mescidi) ile iki mektep (Kemeraltı Sıbyan Mektebi ile Bulgurlu Mescidi Mektebi ve Sebili) bunlardan bazıları sayılabilir. Bunların dışında Mehmed Ağa'nın Mısır dahil birçok şehirlerde yine hayır eserleri bulunuyor.

Günümüzde Ahmediye meydanından Tavukçu Bakkal Sokağı'na girildiğinde sağ köşede Akbank, sol köşede de bir konak ve onun yanında Türk Telekom binası bulunuyor. Türk Telekom binası ve önündeki alan, Mehmed Ağa Mektebi'nin bulunduğu yer olarak tahmin edilebilir.

Has Odalı Ahmed Ağa Mektebi (H.1053/M.1643)

Bugün mevcut olmayan bu mektep İnadiye semtindeymiş. Bu semtten Tunusbağı mevkiine çıkılan yolun başlangıcında sağ tarafda bulunuyormuş. 1053/1643 tarihinde yapılmış olan bu fevkânî mektebin altında bir de sebil bulunmaktaymış. Günümüzde ise bu sebilin olduğu yerde Ahmediye Mahallesi Muhtarlığı bulunmaktadır.

Binanın bânisi Ahmed Ağa aslen Bosnalı olup önce saray ağası sonra da Zilkade 1061'de (Ekim-Kasım 1651) Kilercibaşı, Safer 1062'de (Ocak 1652) Hasodabaşı, Şevvâl'de (Eylül 1652) Babüssaâde ağası olmuştur.[36] 4 Mart 1656 yılında meydana gelen Çınar Vakası adlı isyana adı karışmış ve bunun sonucunda idam edilmiştir. *Sicill-i Osmanî,* Ağa'nın bu çeşme ve mekteplerinden başka Çengelköy'de annesi

35 Mehmed Ağa ve faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ahmet Arslantürk, Kadir Arslanboğa, "1668-1670 (H.1079-1080) Yıllarında Dârüssaâde Ağası Nezâretindeki Vakıflarla İlgili Bazı Arşiv Kayıtları", *The Journal of Academic Social Sicience Studies*, Number: 34, Spring II 2015, s. 15-39.

36 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Yayına Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., C. I, İstanbul 1996, s. 146.

adına bir camii de yaptırdığını belirtmekte ve çeşme, minber, vakıf gibi daha başka hayırlarını da saymaktadır. Bu hayırlar ayniyle Hüseyin Ayvansarayî'nin eserinde de geçmektedir.[37] Hüseyin Ayvansarayî, mezkur sebil ile mektebi görüş ve "Der Kurb-ı Bandırma Tekkesi Der Üsküdar" şeklinde yerini de tarif etmiştir. Ayrıca yine bugüne yadigar kalan ve kimin tarafından düşürüldüğü meçhul tarih manzumesi de bu kaynakta yer almaktadır:[38]

Yapdı Ahmed Ağa çün kim selsebîl
Eyledi Hak yoluna anı sebîl

Teşne-diller nûş idüp bula safâ
Rûhu içün ideler hayır du'â

Yapdı mektebhâne hem sıbyân içün
Ber-vesîle rahmet-i rahmân içün

Has odada sebkat idüp hizmeti
Anın içün buldu bunca ni'meti

Devlet-i dâreyn ile mesrûr ola
Evveli vü âhiri ma'mûr ola

Rahmetiyle magfiret ide Hudâ
Cennet ü dîdârını ide 'atâ

Didi târîhini bunun (bir) ehl-i hâl
Oldu icrâ kevser-i âb-ı zülâl 1053 (1643-44)

Mehmet Nermi Haskan, "Mektep 1930-35 tarihlerinde, sebil ise 1945 senesinde yıkılmıştır. Bu son tarihte sebilin yalnız ön cephesi kalmıştı. Eski resimlerde, yıkılan sebilin içinde bir şahide görülmektedir."[39] diyerek binaların akıbetini anlatmaktadır.

Mustafa Ağa Mektebi (H.1166/M.1752-53)

Hüseyin Ayvansarayî *Mecmuâ-i Tevârih*'te mektebin yerini Aşçıbaşı Pervane Mehmet Ağa'nın mahallesinde Attar Ali Paşa'nın dükkanının köşesinde" diye ta-

37 Bkz. Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih*, s. 46. Haz. Fatih Ç. Derin, Vâhid Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1985, s. 107. Annesi için yaptırdığı camiiye düşürülen tarih için bkz, *a.g.e.*, s. 200.

38 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 276-277.

39 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1212.

Selimiye Kışlası'nın bir bölümü ve bugün salacakta bulunmayan yapılar, Flandın

rif eder.[40] Bu yer, eski adı Kuyubaşı olan şimdiki Kapıağası mevkiinde ve İnadiye Camii Sokağı ile Aşçıbaşı Mektebi Sokağı'nın birleştiği yerde ve ikinci sokağın sağ köşesinde, Aşçıbaşı Camii'nin yanına denk düşmektedir.[41]

Mektep, Türk lakaplı el-hac Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kethüda ve Silahdar ağası gibi görevlerde bulunan Mustafa Ağa 1167 Şevvalinde (Ağustos 1754) vefat etmiştir. Hayırsever bir zât olan Mustafa Ağa'dan geriye kalan okulunun tarihini manzumesini Reisü'l-kurra Yusuf Efendizâde Hilmi (ö. 1167/1753) düşürmüştür:

Mustafâ Ağa-yı zî-şân bi'r ihdâs eyledi
Tâ bula ânın sevâbı rûh-ı mevtâya vusûl

40 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 276.

41 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. II, s. 919.

Hem civârında anı bu mektebi bünyâd idüp
Ne güzel hayr ü sevâba mâlını kıldı büzûl

Cem' olup anda okurlar bunca etfâl ü sıgâr
Dem-be-dem itmekde ona rahmet-i Mevlâ nüzûl

Nice nice bunca hayrâta Hudâ tevfîk idüp
Âhirinde hem şefâ'at eyleye ana Resûl

Hâne-i Hilmi du'â ile didi târîhini
Mekteb-i sıbyânı yâ Rab lutf idüp eyle kabûl 1166 (1752-53)

Mustafa Ağa'nın mektebinin neden ve nasıl yok olduğu ile ilgili elimizde bilgi yoktur. Mektepten geriye ise eski kitaplarda derc edilmiş tarih manzumesi kalmıştır.

Emekyemez/Ekmekyemez Tekkesi (H.1286 /M.1869-70)

Bir Bayramiye dergâhı olan Emekyemez Tekkesi, Salacak İskele Arkası Sokağı ile bugünkü adıyla Selahattin Er Egemen Sokağı'nın birleştiği yerde ve sokağın sağ köşesinde bulunuyordu. Selahattin Er Egemen Sokağı'nın eski adı ise yine bir Bayramî Melâmîsi olan Lâmekânî Hüseyin Efendi'nin adını taşıyordu. Dergâhın kapısı üzerinde bulunan kitâbeye göre tekkenin, Ekmekyemez diye meşhur olan Hüseyin Efendi tarafından ihya edildiğini, sonradan bilinmeyen bir tarihte yandığını ve uzun zaman sonra 1870 yılında Seyyid Mustafa Âkif Efendi'nin gayreti ile yeniden kâgir olarak yapıldığını öğreniyoruz. Mezkur Hüseyin Efendi ise bir ihtimal, "Lamekâni Hüseyin Efendi" olabilir.

Emekyemez Tekkesi, Mustafa Âkif Efendi tarafından büyük bir semahanesi, haremlik ve selamlık kısımlarıyla iki katlı olarak yeniden yaptırılmıştır. Bu tekkenin yapılışı sırasında bir şeyh evi de yapılmış.[42] Üsküdar sevdalısı ve meraklılarından bu konuda araştırmaları bulunan Ruhi Duman'ın tarafımıza şifahen verdiği bilgilere göre tekkenin etrafında bulunan yapılardan bazıları şunlardır: Hatice ve Fatma Sultanların sahil sarayları, Musahib Mustafa Paşa'nın 1094 (1683) yılında yaptırdığı güzel bir meydan çeşmesi, çeşmenin hemen arkasında büyük bir saray yavrusunu andıran konağı ve sol tarafında ise paşanın divan kâtipliğini yapmış bulunan meşhur Şair Nabi'nin evi. Bütün bunlardan günümüzde sadece 1683 yılında yapılan meydan çeşmesi ulaşmıştır.

42 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.,* C. I, s. 423.

Mezkur tekkenin kitâbesinde, dergâhın Ekmekyemez diye meşhur olan Hüseyin Efendi tarafından ihya edildiğini, daha sonra harap olduğunu ve Seyyid Mustafa Akif Efendi tarafından 1870 yılında yeniden kâgir olarak yapıldığını yazıyor. Dönemin ünlü şairlerinden Şair Süleyman Senîh Efendi tarafından hazırlanan ve Hattat Hafız Hasan tarafından mermer üzerine kazınmış beş beyitlik Ekmekyemez Tekkesi'nin kitâbesi:[43]

Şehîr Etmek-yemez dinmek ile bir 'ârif-i billâh
Kim ismiydi Hüseyn ol zât idüp bu dergehi ihyâ

Muahhar muhterik olmuşdu kalmışdı yeri eyvâh
Geçüp demler 'imâret(i) hâtıra gelmez idi hattâ

Bu kerre Şeyh Seyyid Mustafâ 'Âkif Efendinin
'Ulüvv-i himmeti kıldı mücedded kârgîr inşâ

Füyûzât-ı İlâhîye tecellî-gâh olup dâ'im
Hemân âyîn-i ehlullâh olsun mevki-i icrâ

Senîh üçlerden istimdâd idüp nazm eyledi târîh
Şu dergâh-ı bülend i'mâr olundu yümn ile a'lâ[44] 1286 (1869-70)

Nemeka Hafız Hasan el-Fahrî gufire-lehu.

Mezkur tarih Senîh'in hazırlanan *Dîvân*'ında ise bulunmamaktadır.[45]

İbrahim Hakkı Konyalı, eserinde tekkeyi 1941 yılında görüp incelediğini ve o zaman harap olmuş bazı parçalarını gördüğünü aktarır. Harap kapının üstündeki kitâbeyi okuduğunu belirterek yukarıdaki tarih manzumesini verir.[46] Tahmini olarak üç yüz yıl hizmet veren tekkenin bugünkü yerinde aşağıdaki bina yer almaktadır.

Bugün tarihin tozlu sayfalarına karışmış olan tekke, Üsküdar'ın kaybolmuş kültür varlıklarından sadece biridir.

Feyziye Mektebi (H.1300/M.1882-83)

İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi* adlı kitabında verdiği bilgiye göre diğer adı Ebe Hafiza Hanım Mektebi'dir. Bu mektep

43 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. I., s. 424.

44 Son mısranın tarih hesabı 1283 olup bir evvelki mısradaki tamiyeye göre 3 rakamı ilave edilirse doğru tarih bulunmuş olur.

45 Bkz: Oğuzhan Uzun, *Divan-ı Senih İnceleme-Metnin Çeviri Yazısı-İndeks*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2010.

46 İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.,* C. I, s. 423.

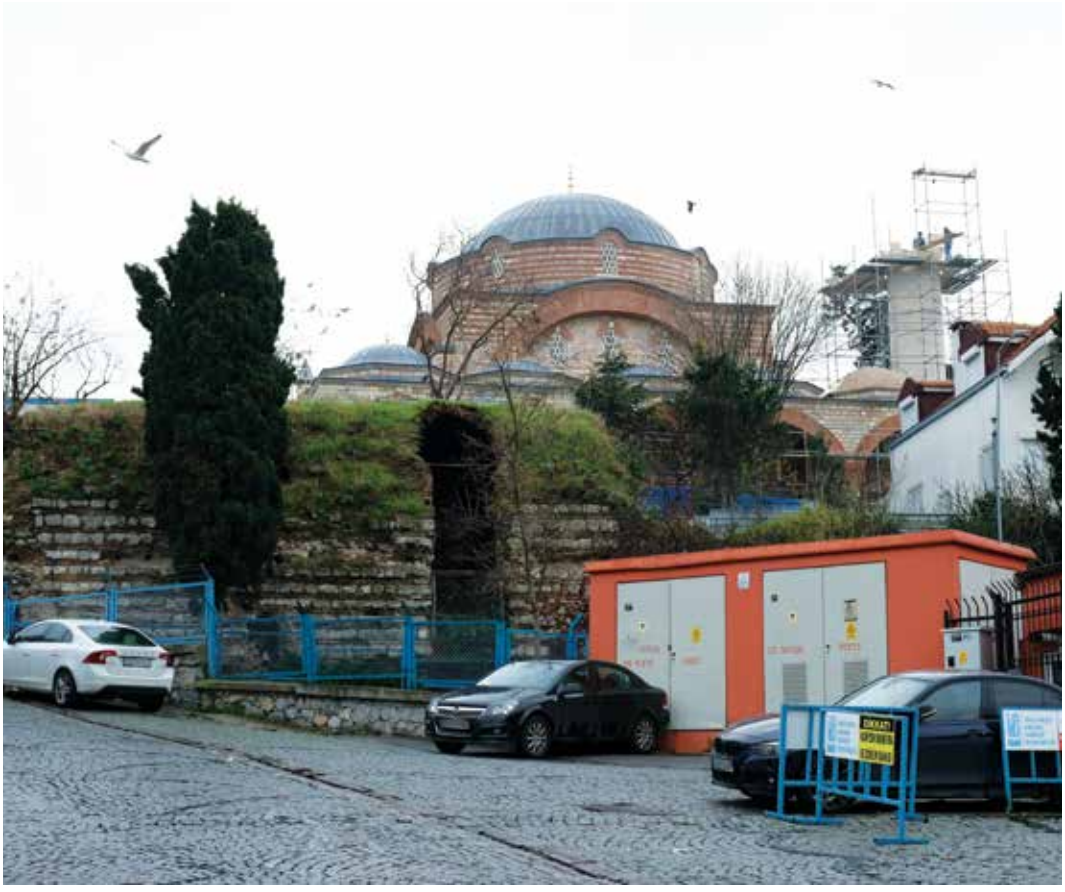

Rumi Mehmed Paşa Camii ve harabe yapı

Bülbülderesi'nde Feyziye Cami yanındaymış. Ebe Hafiza Hanım tarafından yaptırılmıştır. Eserde şair Nebîl (ö. 1307/1890) tarafından mektebin altındaki çeşmenin üstünde düşürülmüş tarih kitâbesi de bulunmaktadır. Manzume, *Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi* ve *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı kitaplarda *Mir'ât-i İstanbul*'dan iktibas edilerek bu yayımlara girmiştir ki şu şekildedir:[47]

Kâbile Hafîze Hanımdır sebeb
Bir vasiyyetle yapıldı hâliyâ

Sağlığında terk idüp nakd-i helâl
İş bu dâr-ı 'ilmiyeyi 'acîb deryâ[48]

Eyledikce tıfl-ı kûdek besmele
Şâd ola rûh-ı şerîfi dâ'imâ

47 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. II, s. 908.

48 Mısrada vezin ve anlam aksamaktadır.

Çâr harf imdâd ile târîh Nebîl
Söyledim cevher gibi bende ana

Kıl selâ etfâle bu mısra' ile
Mekteb-i pür-feyze gel subh u mesâ 1300 (1882-83)

Şair Nebîl (ö. 1307/1890)'in bu tarih manzumesinin noktalı harfleri Ebced hesabıyla 1296 çıkmaktadır. Yukarıda yer alan mısradaki tamiyeye göre buna 4 rakamı eklenince çeşmenin ve mektebin 1300/1882-83 yılında yapıldığı çıkar. Çeşme, mektep, kitâbe bugün yok olmuştur.[49]

Mehmet Nermi Haskan'ın düştüğü nota göre 1925 yılında mamur olduğu görülen bu eser 1930-35 tarihlerinde yok olmuştur. Haskan, bu kadar kısa sürede ortadan kalkması sebebiyle eserin ahşap olduğu kanaatine varmaktadır.[50]

Bu mektebin kitâbesi, Hafız Mehmet Nebîl Bey tarafından cevher tarihi yöntemiyle tarih düşürülmüştür. Cevher tarihi denilen bu yöntem: Bir mısraın veya beytin sadece Arap alfabesinin noktalı harflerinin hesaba katılması ile tarih düşürülmesidir. Buna 'cevher', 'cevherin', 'mu'cem' ve 'menkut' adları da verilir ve tarih düşüren kimse bu kelimelerden birini şiirinde (manzume içinde) kullanmak suretiyle tarih düşürme türüne işaret düşer. Ayrıca düşürülen tarihte rakamlar tutmadığında, "mücevher ve tamiyeli" ibaresi yazılmak suretiyle de yer alır ve tamamlanır.

Şair Nebîl'in yazdığı bu kitâbede olduğu gibi, tarih manzumesinin son mısraının noktalı harflerin toplamı 1296 rakamını içeriyor. Dördüncü beytin başında bulunan "Çâr harf imdâd ile târîh Nebîl" deki 4 rakamı 1296'ya eklendiğinde, binanın yapılış tarihi olan H. 1300 yılını gösteriyor.

Kâbile Hafize Hanım tarafından yaptırılan bu mektepte 1913 yılında 140 öğrenci okumaktaymış. Mektebin biri büyük, diğeri küçük iki dershanesi ve bir de muallim odası bulunuyormuş. Ebe Hafize Hanım Feyziye Mektebi, 1925 yılında mamur olduğu görülen bir esermiş. Bu mektep, 1930-35 yıllarında yok olmuş. Bağlarbaşı'na giden yolun genişletilmesi sırasında ortadan kalktığı tahmin edilebilir.

Bu mektebin varlığını belirten Mehmed Raif'in *Mir'at-ı İstanbul* adlı eserinde; "Burada bulunan mektep, Kâbile Hafize Hanım namında bir hatunun eser-i hayratıdır. Mektebin altındaki çeşme üzerine mahkûk (kazılmış) kitâbesi vardır. Kitâbe, mücevher ve tamiyeli tarihlidir."[51] ibaresi yer alıyor.

49 İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, C. II, s. 308.

50 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. II, s. 908.

51 Mehmed Raif, *a.g.e.*, C. I, s. 124.

3. Çeşmeler ve Sebiller

Osmanlı döneminde çeşmeler bir yerin gelişmişliğini göstermesi bakımından önemli bir veridir. Zira insanoğlunun en büyük ihtiyacı olan temiz su, ne kadar yakınında ve ulaşılabilir olursa yaşam kalitesi o denli artar. Bu bakımdan Üsküdar, tarih boyunca su yolları ve çeşmelere önem verilmiş bir ilçedir. Aşağıda sıralayacağımız çeşmeler, Üsküdar'ın artan nüfusuna paralel olarak artış göstermiştir. Söz gelimi aşağıdaki tespitlerimizde biz görmüş olduk ki özellikle Sultan I. Ahmed (1603-1617) ve Sultan III. Ahmed (1703-1730) dönemlerinde Üsküdar su yolları ve çeşmeler bakımından hayli yatırım yapılan zamanlar olmuştur. Özellikle Lale Devri'nde bu durumu bugüne ulaşmayan eserler ile birlikte görebildik. Bu verilerden hareketle bugüne ulaşan çeşmelerin de bu devirde yapılmış olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerektir.

Günün şartlarının iyileşmesi ve insanların artık suya evlerinde ulaşabilmeleri ile birlikte bir dönem meydanların olmazsa olmazları olan çeşmeler unutulmaya yüz tutmuş, çoğu bakımsızlık ve ilgisizlikten harap hâle gelmiştir. Bu durum da aslında normal bir vatandaş gözünden normal görülebilir. Çünkü insanların bu yapılara ihtiyacı kalmamış ve böylece atıl bir şekilde kaderine terk edilmişlerdir. Normal olmayan ise her biri kültürel bir değer olan bu yapıların bizatihi devlet veyahut yerel yönetimler tarafından korunmamış, aksine çoğunun onlar tarafından bir şekilde ortadan kaldırılmış olmasıdır. Bugün pek çoğu hâlâ ayakta olan çeşmelerden günümüze ulaşamayanları tarih manzumeleri ve kitâbeleri ile şu şekilde anabiliriz:

Rüstem Paşa Çeşmesi (H.925/M.1545-46)

Kanuni Sultan Süleyman'ın meşhur sadrazamı Rüstem Paşa'nın yaptırdığı çeşmedir. Kaynaklara göre çeşme bugünkü Üsküdar Karacaahmet Cami'nin bulunduğu yerin yakınında imiş. Karacaahmet Camii'nin yerinde ise Mihrimah Sultan Cami emini olan Mehmed Ağa tarafından yaptırılan Taşçılar Cami varmış. Çeşme de bu caminin yanında bulunuyordu. Taşçılar Cami de günümüze çeşme gibi ulaşamamıştır. Rüstem Paşa çeşmesi, bir menzil çeşmesi olarak yapılmıştır. Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi* adlı eserinde çeşmenin yerini tarif ederek manzum tarihli kitâbesini vermektedir:[52]

52 Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, s. 613.

Sâhibü'l-hayr Âsaf-ı rûşen-nihâd
Hazret-i Rüstem 'ilm-i hatem-i sühâ[53]

Fi-sebîlillâh bunu itdi binâ
Selsebîl ide Hudâ ana cezâ

Teşne diller didiler târîhini
Çeşme-i mâ-i hayât-ı cân-fezâ 925 (1545-46)

Kitâbedeki manzum tarihin kimin tarafından düşürüldüğü ise meçhuldür. İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar Tarihi adlı eserinde çeşmeden bahseder ve kitâbesini verirken, karşısında Himmet Dede Türbesi'nin bulunduğunu belirtip bu iki yapının da kaybolduğunu söyler.[54] Çeşme büyük ihtimalle yol yapım çalışmaları için ortadan kaldırılmış olmalıdır.

Sultan I. Ahmed Han Çeşmesi (H.1023/M.1614)

Bugün mevcut olmayan çeşme Kavak İskelesi Caddesi'nin sol tarafında ve Selimiye Kışlası'nın doğu kapısının karşısında "leb-i derya"da idi.[55] Ayrıca çeşmenin yakınında bugün mevcut olmayan bir diğer yapı olan Harap Mescid vardı.

Çeşme 1614 yılında Sultan I. Ahmed (1603-1617) tarafından yaptırılmıştır. Çeşme'nin kitâbesi dönemin şairlerinden Edirneli Mehmed Daî Efendi (ö. ?)'ye aittir ve bu kitâbe *Mecmua-i Tevârih*'de kayıtlıdır:[56]

Hazret-i Pâdişeh-i rûy-ı zemîn
Ya'nî Hân Ahmed-i Mahmûd-simât

Eyledi bendesi bir çeşme binâ
Hak budur suyu hemân âb-ı hayât

Murg-ı-dili her ne kadar geldi ise
İçüben suyun anın buldu hayât

Nice merzâya şu'â buldu suyu
Her içen sıhhat ile buldu necât

53 Mısrada vezin ve anlam aksamaktadır.

54 İ. Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, C. II, s. 80.

55 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1150.

56 Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih*., s. 106.

Nûş iden Pâdişehe didi du'â
Dü cihânda bula 'âlî derecât

Didi çün Dâî anın târîhini
İçene sıhhat ola âb-ı hayât 1023 (1614)

Sultan I. Ahmed Han Çeşmesi-II (H.1024/M.1615)

Bânisi Sultan I. Ahmed (1603-1617) olan çeşme, sultanın Üsküdar'daki diğer eseri gibi günümüze ulaşamamıştır. Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih*'de çeşmenin kitâbesini verirken yerini de tarif etmiş ve çeşmenin Kavak Sarayı yakınında ve Tazıcılar tarafında olduğunu belirtmiştir.[57] Akıbetini bilemediğimiz çeşme hakkında Haskan, 1935 yılında ayaktaydı bilgisini vermektedir. Hakkında başka bir bilgi bulamadığımız çeşmenin tarih manzumeli kitâbesinin şairi de belli değildir. Bir ihtimal diğer çeşmesine tarih düşen Daî bu tarih manzumesinin sahibi de olabilir. Manzume *Mecmua-i Tevârih*'de şöyle kayıtlıdır:

Hazret-i Sultân Ahmed Hân ol zıll-i celîl
Eyledi bu çeşmeyi bunda misâl-i selsebîl

Hayra mâ'il lutfı çok 'âlî himem
Gelmemişdir böyle bir şanı cezîl

Dilerim Hakdan o şâhın devleti efzûn ola
Eyliye çok çok safâlar vire Hakk ömrü tavîl

Göricek didim bunun târîhini
Şâh Ahmed çeşmesinden mâ sebîl 1024 (1615)

Haseki İsmail Ağa Çeşmesi (H.1118/M.1706)

Bugün mevcut olmayan çeşmenin yeri tam olarak belli değildir. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı eserinde, çeşmenin bulunduğu yer için, "Şemsi Paşa Caddesi üzerinde ve Şemsi Paşa Bostanı Sokağı karşısında bir çeşme haznesi vardır. Kesme taş ve tuğla hatıllı olarak yaptırılmış olan bu harap haznenin İsmail Ağa Çeşmesi olması ümit edilir." ifadesini kullanmıştır.[58] Haseki İsmail Ağa tarafından yaptırılan çeşmenin izini süren Üsküdar âşıklarından Ruhi

57 Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih*, s. 291.

58 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1078.

Duman da bugünkü Katibim Kafeterya'nın yanında bulunan tarihî kalıntının çeşmenin parçası olduğunu düşünmektedir.

Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih* adlı eserinde, "Çeşme-i Haseki İsmail Ağa Der Kurb-i Rum Mehmed Paşa Camii" ifadesini kullanmış ve çeşmenin kitâbesinin metnini vermiş. Kitâbe metnine dönemin şairlerinden Zamîrî (ö. ?) tarafından tarih düşürülmüştür.[59]

Râh-ı Hakda kıldı bu mâ-i safâ-bahşı sebîl
Sâhibü'l hayrât İsmâ'il Ağa idüp himem

Didi târîhin Zamîrî olıcak âb-ı revân
İtdi İsmâ'ile Mevlâ âb-ı zemzemle kerem
1118 (1706)

I. Ahmed

Haseki İsmail Ağa'nın 1115/1703 yılında Üsküdar'da Rumî Mehmed Paşa Mahallesi'nde Şemsi Paşa Caddesi ile Eşref Saat Sokağı'nın birleştiği köşede yaptırdığı "İsmail Ağa Çeşmesi" adını alan bir çeşmesi daha vardır ve bugün o çeşme ayaktadır. Bu çeşmeye düşürülen tarih de Ayvansarayî'de mevcuttur. Günümüze sadece kalıntısı kalan çeşmenin bânisi ise 1143/1731 yılında vefat eden Haseki İsmail Ağa'dır.[60]

Kara Mustafa Paşa Çeşmesi (H.1050/M.1640-41)

Bugün mevcut olmayan çeşme, eski ismiyle Karacaahmet Caddesi, bugünkü adıyla Hâkimiyet-i Milliye Caddesi üzerinde bulunuyormuş. Bânisi, 16 Şaban 1048/ (23 Aralık 1638)'den 21 Zilkade 1053 (31 Ocak 1644)' değin sadrazamlık yapmış Kemankeş Kara Mustafa Paşa'dır. Kaynaklarda belirtildiğine göre kemânkeş lakabıyla anılan paşa; çalışkan, doğru, hayırsever ve asla rüşvet kabul etmeyen bir kimse idi. Ölümü ise siyasete kurban gitmesi sebebiyledir.

59 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 58.

60 Ağa hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.,* C. III, s. 1078.

Kara Mustafa Paşa Çeşmesi'nin tarih kaydının da yer aldığı kitâbenin kayıtlı olduğu *Mecmua-i Tevârih*, Üsküdar Büyük Kolluk binasının yanında olduğunu belirtmektedir.[61] Evliya Çelebi de ünlü eseri *Seyahatnâme*'de çeşmenin yeri için "Cuma pazarı içinde Yeniçeri kolluğu yanındadır" kaydını düşmektedir.[62] Evliya, çeşmenin tarih mısraını da *Mecmua-i Tevârih*'e göre farklı vermektedir:

"Mahallinde yapıldı çeşme-i âb-ı hayât-efzâ"

Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı eserinde Kemankeş Mustafa Paşa Çeşmesi'nin 1911 yılında tramvay yolu yapılırken yıktırıldığını kaydetmektedir. Çeşmenin kitâbe kaydını *Mecmua-i Tevârih* şairi meçhul bir şekilde şöyle vermektedir:[63]

Vezîr-i a'zam-ı sâhib-fütüvvet Mustafâ Paşa
Ne zîbâ çeşme yapdı eyledi icrâ-yı âb-ı tâb

Güzel hayr itdi hakkâ ömrün efzûn eyleye Mevlâ
Du'â-yı devletinde müttefikdir cümle şeyh ü şâb

Zihî ahd-i kerem devrinde ihsân-dâr-ı 'âlemsin
Bi-hamdillâh o dem çeşm-i adûya germ oldu hâb

Dilâ lutf-ı ehibbâya celâl-i kahrı a'dâya
Cihâna virdi el-hâk şâne-i câh ile âb u tâb

Dem-â-dem kâmyâb u mazhar-ı ahter-hirâm olsun
Anı âfâtdan sadrinde dâ'im Kâdir-i Vehhâb

Hemîşe izzet ü ikbâl ile mümted olub câhı
Nice hayrâta tevfîk ide ânı izzet-i Tevvâb

Tamâmında bu hayr-ı dil-pesendin düşdü târîhi
Zihî selsâl-i dilcû meşreb-i pâkîze cârî âb 1050 (1640-41)

Bu kitâbe ile tarih düşüren dönemin Mevlevî şairlerinden Sîneçâk Münzevî Osman Dede (ö. 1055/1645)'dir. Osman Dede, aynı zamanda çeşmenin bânisi Mustafa Paşa'nın kardeşidir. Bugüne tarih manzumesindeki kitâbe kaydından başka bir şeyi ulaşamayan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Çeşmesi, Üsküdar'ın tarihinde şehre hizmet etmiş bir eserdir.

61 Hüseyin Ayvansarâyî, *a.g.e.*, s.57.

62 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı YKY, İstanbul 2014, C. I, s. 578.

63 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 57-58. Kaynaklarda çeşme için 1040 tarihi yazsa da doğrusu 1050 olmalıdır ki tarih mısraı 1050 tarihini vermektedir. Zaten manzumede veziriazam ibaresi geçmektedir ki Paşa, 1048 tarihinde sadarete geçmiştir.

Üçüncü Kadın Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Çeşme, Selmanı Pak Caddesi, Şeyh Camii Sokağı ile Selman Ağa Bostanı Sokağı'nın birleştiği yerde ve Selman Ağa Bostanı Sokağı'nın sol köşesinde bulunuyordu. Çeşmenin arkası ise büyük bir bostanmış. Bu bostanın bulunduğu yer, günümüzde otopark olarak kullanılmaktadır. Çeşme, Sultan III. Ahmed'in üçüncü kadını olan Şermi Rabia Kadın tarafından yaptırılmıştır. Çeşmenin Şair Şâkir (ö. 1157/1745) tarafından yazılan kitâbesinden, Sultan III. Ahmed Han (1703-1730) tarafından akan sudan yaptırılan 40 çeşme arasında üçüncü karısı için bu çeşmeyi yaptırdığı anlaşılıyor. Dönemin şairlerinden Şâkir (ö. 1157/1745)'in düşürdüğü tarih kitâbesi Hüseyin Ayvansarayî'nin *Mecmuâ-i Tevârih* adlı eserinde şöyle mesturdur:[64]

Çeşme-i Üçüncü Kadın Der Kurb-ı Câmi'-i Şeyh Mustafa

Cenâb-ı Hazret-i Sultân Ahmed Hân kim oldur
Güzîn-i âl-i Osman iftihâr-ı dûde-i ecdâd

Şeref-âbâda icra etdiği ayn-ı musaffâdan
Bu şehri kıldı sîr-âb ol hidîv-i mekremet-mu'tâd

Veliyy-i ni'metinin böyle hayra emr-i tebşîri
Üçüncü Kadın ol hayra sirişti eyledi dilşâd

İlâhi âb-ı rûy-ı saltanat hâkân-ı zî-şânın
Ola şehzâdegâniyle hayat-ı devleti müzdâd

Tamâm oldukda me'mûren didi târîhini Şâkir
Üçüncü Kadın etdi çeşme-i mâ-i zülâl icâd 1141 (1728-29)

Lâkin şair Hüseyin Şâkir (ö. 1157/1745)'in *Dîvân*'ında da yer alan bu tarih manzumesi daha uzun olup 10 beyitten müteşekkildir.[65] Demek ki kitâbeye 5 beyti nakşedilmiştir. Çalışmanın hacmini arttıracağı için manzumeyi tekrar buraya almaya gerek görmedik. Şâkir (ö. 1157/1745)'in *Dîvân'*ında aynı tarih için Üsküdar'da ayrıca bir "İkinci Kadın Çeşmesi"ne düşürülen tarih varsa da bahsedilen bu "İkinci Kadın Çeşmesi"nin de nerede olduğunu tespit edemedik. Tarih manzumelerinde yaşayan çeşmenin kitâbesi bugün Mihrimah Sultan Külliyesinde hâlâ duruyorsa da kendisinden herhangi bir iz kalmamıştır.[66]

64 Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevârih*, s. 46. Haz. Fatih Ç. Derin, Vâhid Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1985, s. 46.

65 Bkz. Seyhan Yıldız, *XVIII. yy. Divan Şairi Şâkir Hayatı-Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s. 206.

66 Bilgi için bkz: İsmail Orman, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *DİA*, C. 30, 2005, s. 40-42.

Sarayburnu, Kız Kulesi ve Salacak'ın bir bölümü, Flandın

Hatice Sultan Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Hatice Sultan, Sultan III. Ahmed (1703-1730)'in kızı olarak 1120/1706'da dünyaya geldi. Genç yaşta 1151/1737 yılında da vefat etti. Kabri, Emetullah Râbia Gülnûş Valide Sultan tarafından Üsküdar'da yaptırılan Valide-i Cedid Cami haziresinde bulunuyor.

Bu çeşme, Bülbülderesi'nden Bağlarbaşı'na giden yol üstünde, Feyziye (Bülbülderesi) Camii'nin yanındaki Feyziye veya Ebe Hafize Hanım Mektebi'nin yanında bulunuyormuş. [67] 1925-30'lu yıllar arasında yolun genişletilmesi sırasında çeşme yıktırılmış. Kitâbesi önce Çinili Köşk Kitâbeler Bölümü'ne taşınmış, oradan da Topkapı Sarayı'na götürülmüş.

Sultan III. Ahmed bu çeşmeyi kızı için yaptırmıştır. Sadece dönemin değil Türk edebiyatının en önemli şairlerinden Nedîm (ö. 1143/1730) bu çeşmenin kitâbesini yazıp şu tarihi düşmüştür:[68]

67 İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, C. II, s. 40.

68 Nedîm, *Dîvân*, Haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı E-Kitap Yay., Ankara 2017, s. 139.

Târîh-i Çeşme-i Hadîce Sultân Der-Üsküdâr

Âsmân-mertebe Sultân Ahmed
Heft iklîmde oldur hâkân

Üsküdârı edüp ihyâ lutfu
Âb-ı şîrîn ile kıldı reyyân

Kırk çeşme gibi bu şehri hele
Eyledi çeşmeleri âbâdân

Ol şehin duhter-i vâlâ-güheri
Kıldı bu ayn-ı dil-ârâyı revân

Eyleye Hazret-i Bârî müzdâd
Ol şehin şevket ü şânın her an

Bî-bedel dedi bu târîhi Nedîm
Çeşme-i pâk-i Hadîce Sultân 1141 (1728-29)

Nedîm'in tarihinden anlaşıldığı kadarıyla Sultan, 40 çeşme yaptırmak suretiyle Üsküdar'ı su şehri hâline getirmiş ve bir anlamda ihyâ etmiştir.

Mehmet Nermi Haskan bu tarihin yazılı olduğu kitâbe hakkında "1925-30 tarihlerinde yola çıkıntı yaptığı için yıktırılmış ve kitâbesi, evvelâ Çinili Köş Müzesi Kitâbeler Bölümü'ne ve oradan da Topkapı Sarayı ikinci avlusuna getirilerek otlar arasına atılmıştır. Kitâbe bugün de girişin sol tarafında ve Kubbealtı civarındadır. Yanında ters vaziyette atılmış başka kitâbeler de vardır. Yerinden çıkarılmadan evvel sarı yaldız ile yaldızlandığı şimdiki hâlinden anlaşılmaktadır" bilgisini verir.[69] Haskan'ın verdiği bilgilerden çeşmenin ne zaman ve neden bugün yerinde olmadığı anlaşılmaktadır. İki yüzyıldan fazla Üsküdarlılara hizmet veren çeşme günümüze ulaşamayan önemli kültür hazinelerimizden birisi olarak korunamamış, tarihi kayıtlarda yerini almıştır. Çeşmenin kitâbesinin ulaşılabilen fotoğrafı ise şöyledir:[70]

Fatma Sultan Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Çeşmenin bânisi Sultan III. Ahmed (1703-1730)'in kızı Fatma Sultan'dır. 1114/1704 yılında doğmuştur. Fırtınalı bir hayata sahip olan Fatma Sultan, 3

69 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. 3, s. 1080.

70 Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, Arıtan Yay., İstanbul 1993, s. 363.

Ocak 1733 tarihinde henüz 29 yaşında iken hayatını kaybetmiştir. Fatma Sultan, Üsküdar Yeni Camiin banisi olan Babaannesi Gülnuş Emetullah Valide Sultanın yanına gömülmüştür.

Hayırsever bir sultan olan Fatma Sultan, kendi adına Üsküdar'ın Gündoğumu Caddesi üzerinde At Pazarı meydanına bir çeşme yaptırmıştır. At Pazarı'nın etrafında Sulu Han bulunmaktaymış ve çeşme de bu hanın yanında imiş. Dönemin şairlerinden Şâkir (ö. 1157/1745)'in çeşmeye düştüğü tarih kitâbeye nakşedilmiştir. Ayvansarayî'nin eserinde yer alan manzume İbrahim Hakkı Konyalı'nın eserinde kayıtlıdır:[71]

Hazret-i Sultân Ahmed Hân-ı sâlis kim anın
Âb-ı 'adlidir iden bâğ-ı cihânı tâb-nâk

Hakdan ayrılmaz o yektâ zıll-ı Rabbü'l-'âlemin
Sâye sâhib-sâyeden kılmaz kabûl-ı infikâk

Kurretü'l-'aynı cenâb-ı Fâtıma Sultân k'odur
Ol hıdîv-i evvelin satr-i kitâb-ı nesl-i pâk

Ol semiyy-i Hazret-i Zehrâ-yı Sıddıka-hisâl
Ser-i vâlidden sa'âdetle olunca feyz-nâk

Bu mu'allâ çeşme-sâr-ı pâki ihyâ eyledi
Olmuş iken teşne-lebler kıllet-i mâdan helâk

Bâdi-i hayrât olan Sultân Zehrâ hasleti
İtmesin 'ömründe Mevlâ pür-melâl ü gussa-nâk

Şâkirâ gördükde itmâmın didim târîhini
Fâtıma Sultan yapdı çeşme-i pür-nûr-ı pâk 1141 (1728-29)

Atike Sultan Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Sultan III. Ahmed (1703-1730)'in 29 Mart 1712 tarihinde doğan ve 1738 yılında 22 yaşında vefat eden kızı için yaptırılan çeşmedir. Çeşme, Doğancılar Meydanı ile Salacak arasında uzanan Salacak İskelesi Sokağı'nın sağında ve biraz aşağıda Hacı Ahmet Paşa Hamamı'nın karşısındaymış.[72] Haskan, yakın zamana kadar çeşmenin harabesinin durduğunu belirtiyor. Mehmet Raif Bey, *Mir'ât-i İstanbul*

71 İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, C. II, s. 32-33. Dîvân'da mezkur manzume 11 beyittir. Bkz: Seyhan Yıldız, *a.g.e.*, s. 209-210.

72 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1041.

adlı eserinde dönemin şairlerinden Sadî (ö. ?)'nin düştüğü tarih manzumesinin bulunduğu kitâbeyi şöyle vermektedir:[73]

Hazret-i Sultân Ahmed Hân-ı Gâzî kim odur
Cümle ehl-i hâcetin hep dest-gîr ü hemdemî

Üsküdarı eyledi ihyâ-yı âb-ı iltifât
Feyz-i ihsâniyle sîr-âb itdi o cây-ı hürremi

Nûr-ı 'aynı revnâk-ı gülşen-sarây-ı devleti
Duhter-i pâkîzesi nisvân-ı dehrin ekremi

Eyledi ihyâ bu zîbâ çeşmeyi Allâh içün
Oldu hayr-ı câriye kıldı du'âcı âlemi

Su gibi ezberledi Sa'dî gören târîhini
Kıldı icrâ Âtike Sultân mâ-i Zemzemi 1141 (1728-29)

Çeşmenin mimarisi hakkında bir bilgimiz yoktur. Lâkin nasıl yok olduğunu biliyoruz. Haskan'ın naklettiğine göre çeşme 1972 yılında bir apartmanın inşası için yıktırılmıştır. Ardından hatıra olarak ise Sadî'nin manzumesi kalmıştır.

Şehzade Abdülhamid Validesi Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Kaynaklarda çeşmenin bulunduğu yer hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Haskan, eski Tekel binasının yerinde olduğu kanaatindedir. Mezkur çeşme, Sultan III. Ahmed Han (1703-1730)'ın, ikinci oğlu, daha sonra Osmanlı'nın 27. padişahı olarak tahta çıkacak Şehzade Abdülhamid'in validesi için Şemsi Ahmed Paşa Cami civarında yaptırdığı bir çeşmedir.

Ayvansarayî Hafız Hüseyin Efendi, bu çeşmenin yeri ile ilgili *Mecmua-i Tevârih* adlı eserinde: Şehzade Abdülhamid Validesi Çeşmesi, "Çeşme-i Valide-i Şehzade Abdülhamid Der Kurb-ı Şemsi Ahmed Paşa" diyerek çeşmenin Şemsi Paşa Camii civarında olduğunu söyler.[74] Mehmed Raif de, *Mir'ât-i İstanbul* adlı eserinde "Tarihi Çeşme-i Mader-i Abdülhamid Şehzade, Şemsi Paşa Camii civarında bulunan bir çeşme üzerinde yazılı olan tarih şudur" diyerek çeşmenin Şemsi Paşa Camii civarında bulunduğuna işaret etmiştir.[75] Her iki eserde de çeşmenin kitâbe metni verilmiştir. Dönemin ünlü şairlerinden Şair Rahmî (ö. 1164/1751) tarafından ya-

73 Mehmet Raif Bey, *a.g.e.*, C. I, s. 105-106.

74 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 54-55.

75 Mehmet Raif Bey, *a.g.e.*, C. I, s. 83.

zılan ve tarih düşürülen Şehzade Abdülhamid Validesi Çeşmesi'nin altı beyitlik kitâbesi:[76]

Menbâü'l-hayrât Sultân Ahmed-i 'âdil ki odur
Maksem-i âb-ı zülâl-i merhamet zıll-ı Hudâ

Tâc-ı bahş-ı Hüsrevân sermâye-i emn ü emân
Mefhar-ı şâhenşeh-i İskender-i kişver-güşâ

'Âleme mâü'l-hayât-ı lütfun icrâ eyleyüp
İtdi irvâ dehri ol şâhenşeh-i nusret-livâ

Hayr ile me'lûfdur ol Hüsrev-i zîşân gibi
Ehl-i beyt-i 'izz ü ikbâli dahi subh ü mesâ

İşte seyret bu musaffâ çeşmeyi itdi revân
Mâder-i Abdülhamîd Şehzâde-i cûd-i azmâ

Habbezâ nev-çeşme-i mâü't-tahûr-ı sâf kim
Tarh-ı pâki bî-bedel âb-ı latîfi cân-fezâ

Sâl-i târîhin gelüp hâtif didi Rahmî anın
Mâder-i Abdülhamîd Şehzâde icrâ kıldı mâ 1141 (1728-29)

Şehzade Mehmed Validesi Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Bugün mevcut olmayan çeşme Hüseyin Ayvansarayî'ye göre Tenbeller Mescidi'nin yakınındaydı.[77] Tembel Hacı Mehmet Efendi Mescidi ise bugünkü Selim Ağa Kütüphanesi'nin yanındaki Selim Ağa İlkokulu'nun yerindeydi. Çeşme de muhtemelen bu mescidin karşı köşesinde bulunuyordu.[78]

Çeşmenin bânisi Şehzade Mehmet, Sultan III. Ahmed (1703-1730)'in oğludur. Mehmed adlı dört oğlu olan Sultan III. Ahmed'in 1717 yılında doğan ve 1756'da vefat eden Şehzade Mehmed'in annesi tarafından 1141/1728-29 tarihinde yaptırılmıştır.

Çeşmenin akıbeti ile ilgili Mehmet Nermi Haskan bilgi vermektedir. Haskan, "1920-22 tarihlerinde istimlak edilerek yeri yola gitmiştir. Bu çeşmenin az ilerisinde, Selami Ali Efendi Caddesi ile Kassam Çeşme Sokağı'nın birleştiği yerde

76 Sevgi Elmas, *Rahmî (Kırımlı Mustafa) Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 147. Bu tarih manzumesi Ayvansarayî'nin *Mecmua-i Tevârih*'inde de 2 beyit eksikle (2 ve 6. beyit) vardır. Caminin kitâbesindeki durumun ise nasıl olduğunu bilemiyoruz.

77 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 48-49.

78 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1164.

ve sokağın sağ köşesinde bir su terazisi vardı ki, Sadrazam İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Fazla yüksek olmayan bu klasik su terazisi kesme taş ve tuğla hatıllı olarak inşa edilmiştir. Terazi, 1988 tarihinde belediyece yıktırıldı." diyerek bu bölgede yine bugün mevcut olamayan bir başka yapıdan bizleri haberdar etmektedir.[79]

III. Ahmed

Bugün bize hatıra olarak sadece tarih manzumesi kalan bu eserin kitâbesini dönemin ünlü vakanüvislerinden Rahmî (ö. 1164/1751) yazmıştır. Hazırlanan *Rahmî Dîvânı*'nda bulamadığımız aşağıdaki kitâbeyi Ayvansarayî kaydetmektedir:

Ser-çeşme-i lutf-ı 'atâ şâhenşeh-i dâd-azmâ
Zıll-ı Cenâb-ı Kibriyâ Hân Ahmed kişver-sitân

Bu çeşmeyi dahi zehî pâkîze bünyâd eyledi
Sultan Mehemmed mâderi ol bânû-yı iffet-nişân

Hakkâ ki ayn-ı dil-küşâ âbı latîf ü gamzidâ
Zerkefcesi olsa revâ mihr-i münir-i âsumân

Yâ Rab o bânû-yı güzîn devletle yâr olsun hemîn
İtsün hatâyâdan emîn her-dem Hudâ-yı müste'ân

Nûş eyleyüp âbın didi Rahmî anın târîhini
Sultan Mehemmed vâlidesi zemzemi itdi revân 1141 (1728-29)

79 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1165.

Şehzade Abdülhamid Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Sultan III. Ahmed (1703-1730) tarafından oğlu Şehzade Abdülhamid adına 1141/1728-29 yılında yaptırılmıştır. Çeşme, eski Tabaklar Meydanı yanında ve Büyük Selim Paşa Caddesi üzerinde imiş. Şehzade Abdülhamid Çeşmesi, Büyük Selim Paşa Caddesi üzerinde bulunan Kurban (Kurbağı) Nasuh Camiin karşısında bulunuyormuş. Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin *Mecmua-i Tevârih* adlı eserinde Nedîm tarafından düşürülen tarih manzumesini verirken başlık olarak "Çeşme-i Şehzade-i Abdülhamid Der Kurb-ı Câmii Hacıbekir" der. Böylece çeşmenin olduğu yerde bulunan bugünkü adıyla Kurban Nasuh Camii olan caminin o zamanki adının Hacıbekir Camii olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed Raif'in, *Mir'ât-i İstanbul* adlı eserinde de yukarıdaki bilgiler verilmektedir. Mehmet Nermi Haskan, 1975 yılına kadar bazı parçalarının muattal olarak hâlâ durduğunu belirtmektedir.[80] Çeşmenin günümüze ulaşan tek hatırası Lâle Devri'nin ünlü şairi Nedîm (ö. 1143/1730)'in çeşmeye düştüğü tarih manzumesidir:

Şehenşâh-ı 'âlî-neseb hâkân-ı pür mecd ü haseb
Sultân Ahmed Hân ki hep 'âlem derinden müstefîd

Olmuşdu çokdan Üsküdar leb-teşnelikle bî-karâr
Ol şeh bulup bir cûy-bâr yapdı ana râh-ı medîd

Şâhenşeh-i cûd-i rızâ ol sudan itdikde 'atâ
Bu çeşmeyi kıldı binâ şehzâdesi Abdülhamîd

Ol dâver-i gâzî lakab evlâd ü erkâniyle hep
Dâ'im sürüp şevk ü tarab ikbâli olsun pür-mezîd

Kilk-i Nedîm-i pür-hüner târîhini bu resmeder
Bu çeşme-i vâlâ-peder Şehzâde-i Abdülhamîd 1141 (1728-29)

Bu manzume Nedîm'in hazırlanmış *Dîvân*'ına da Ayvansarayî'nin eseri dolayısıyla girmiştir.[81]

Şehzade Mehmed Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Üsküdar'ın bânilerinden Sultan III. Ahmed (1703-1730), Şemsi Paşa Meydanı'nda bulunan Şerefâbâd Kasrı'nın giriş kapısının iki tarafına birer çeşme yaptırmış. Bu çeşmelerden birine, "Şehzade Mehmed Çeşmesi", diğerine ise "Şehzade Sü-

80 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C.III, s. 1162.

81 Nedîm, *Dîvân*, Haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı E-Kitap Yay., Ankara 2017.

leyman Çeşmesi" adını vermiş. Çeşmeler aynı mimaride imiş. Şehzade Mehmed, Sultan III. Ahmed (1703-1730)'in oğlu olarak 2 Ocak 1717 tarihinde doğmuş ve 2 Ocak 1756 tarihinde vefat etmiştir.

Bugün yerinde olmayan ve şehzade adına yaptırılan çeşme, eski Anadolu Kulübü binası ve yeni Hava Üssü Lokali'nin sol tarafında, Şerefâbâd Kasrı bahçe duvarına sağdan bitişik olarak yapılmıştır.[82] Her iki çeşmenin bulunduğu yerleri Abdülkadir Erdoğan'ın neşrettiği ve aslı Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 3711/3336 numarada kayıtlı 18 metre uzunluğundaki İbrahim Paşa vakfından olan Üsküdar Su Yolu Haritası'nda görebiliriz. Kaynaklarda çeşmenin tamamının kesme taştan yaptırıldığı kayıtlıdır.

Çeşmenin geriye kalan hatırası olan manzum tarih dönemin şairlerinden Abdî (ö. 1183/1769) tarafından düşürülmüş olup Hüseyin Ayvansarayî'nin *Mecmua-i Tevârih*'inde şu şekilde kayıtlıdır:[83]

Zihî şehzâde-i 'âlî-güher Sultân Mehemmed kim
Firâz-ı melce-i ikbâli berter necm-i ferkadden

Ki ana necl-i Ahmed Hân ki edâmallahu iclâle[84]
Cihân sîr-âb-ı feyz olmakda ol hâkân-ı emcedden

Bu zîbâ çeşme-sâr-ı pâki ihyâ itdi kim herkes
Ola tâ hisse-mend eltâf-ı sultân-ı mü'ebbedden

Hoş aynü'l-hayât-ı cân-fezâ kim âb-ı şîrînden
Dimâğ-ı teşnegâna lezzet-i kand-ı teberzedden

Demiş bu Abdî-i Dâi zümre-i atşâna târihin
Gel iç âb-ı hayâtı çeşme-i Sultân Mehemmedden 1141 (1728-29)

Şehzade Beyazıd Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Çeşme Sultan III. Ahmed (1703-1730)'in 4 Ekim 1718 tarihinde doğup 24 Ocak 1771'de vefat eden oğlu Şehzade Beyazıd adına 1141/1728-29 tarihinde yaptırılmıştır. Bugün mevcut olmayan yapı, Açık Türbe Sokağı ile Türbe Kapısı Sokağı'nın birleştiği köşedeymiş. Nermi Haskan'ın verdiği bilgiye göre bugün sadece ayakları kalmıştır.[85]

82 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, s. 1164.

83 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 45.

84 Mısrada vezin aksamaktadır.

85 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1163.

Hangi tarihte harap olup yıkıldığı bilinmeyen bu çeşmeye ünlü şair Nedîm (ö. 1143/1730) aşağıdaki tarihi düşmüş ve bu manzume kitâbeye nakşedilmiştir:[86]

Târîh-i Çeşme-i Şehzâde Sultân Bâyezîd Der-Üsküdâr

Şehriyâr-ı yem-himem Sultân Ahmed kim onun
Hidmet-i dergâhına şâyeste Hârûnü'r-Reşîd

Üsküdârı eyledi iğnâ sehâb-ı re'feti
Eyleyüp icrâ onun her sûyuna cûy-ı cedîd

Hak Te'âlâ cümle evlâdiyle ol şâhenşehin
Eyleye günden güne ikbâl ü iclâlin mezîd

Böyle tahrîr eyledi târîhini onun Nedîm
Pâk rûşen çeşme-i zîbâ-yı Sultân Bâyezîd 1141 (1728-29)

Dönemin şairlerinde Kırımlı Rahmî de;
Düşdü yek-pâre ana Rahmî bu târîh-i latîf
Çeşme-sâr-ı ümm-i Sultân Bâyezîd oldu revân 1141 (1728-29)

Maktalı 7 beyitlik bir tarih manzumesi yazmıştır.[87] Hüseyin Ayvansarayî de çeşme için Hüdayi Cami yakınında olduğunu belirtip kitâbe metnini vermiştir.[88]

Şehzade Süleyman Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Yukarıda Şehzade Mehmed Çeşmesi hakkında verilen bilgiler mezkur çeşmeyle aynı zamanda yaptırılıp muhtemelen aynı zamanda yıktırıldığı için bu çeşme için de geçerlidir. Bilgi için yukarıda ilgili yere bakılabilir. Burada sadece dönemin ünlü şairlerinden Rahmî (ö. 1164/1751)'nin düştüğü manzum tarihi vermekle iktifa ediyoruz:[89]

Vâ-diger Târîh Berâ-yı Çeşme-i Şehzâde Sultân Süleymân Der-Üsküdar

Çeşmesâr-ı ma'delet şevketlü Sultân Ahmedin
Nasb-ı aynı a'zam-ı şehzâdegân-ı ekremi

86 Nedîm, *Dîvân*, Haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı E-Kitap Yay., Ankara 2017, s. 122-123.

87 Sevgi Elmas, *Rahmî (Kırımlı Mustafa) Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 144.

88 Bkz. Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 45.

89 Sevgi Elmas, *a.g.e.*, s. 234. Bu tarih manzumesi Ayvansarayî'nin *Mecmua-i Tevârih*'inde de 1 beyit eksikle (3.beyit) bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Ayvansarayi, a.g.e., s. 49-50. Çeşmenin kitâbesindeki durumun ise bugüne ulaşmadığı için nasıl olduğunu bilemiyoruz.

Menba'-ı rüşd ü zekâ Sultân Süleymân kim müdâm
Celb içün şâhenşeh-i dehre du'â-yı âlemi

Verziş-i hayr eyleyüp âbâ vü ecdâdı gibi
Yapdı bu nev-çeşme-i hâlet-fezâ-yı muhkemi

Şimdi bu nev çeşme-i mâ'ül-hayât-ı sâfdan
Rûh-ı İskender n'ola eylerse kesb-i hürremi

Hem şeh-i dehrin hem ol şehzâde-i âzâdenin
Lutf-i Hakk olsun hemîşe yâr-ı gâr ü hemdemi

Gelse bir leb-teşne Rahmî lûle dir târîh için
Al için Sultân Süleymân itdi icrâ zemzemi 1141 (1728-29)

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Nevşehirli İbrahim Paşa, sadrazamlığı döneminde Üsküdar'a su getirme adına büyük emeği geçmiş bir şahsiyetir. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı kitabında paşanın kendi adına yaptırdığı beş adet çeşmeden bahsetmektedir.[90]

Paşanın Üsküdar'da yaptırdığı çeşmelerden bugün mevcut olmayan çeşme ise Hüseyin Ayvansarayî'nin belirttiği gibi Kulluk yakınlarındadır.[91] Mehmet Nermi Haskan da Kulluk'u, Hakimiyet-i Milliye Caddesi ile Karacaoğlan Sokağı'nın birleştiği yer olarak tarif ediyor. Çeşme burada iki yolun birleştiği yerde sağ tarafta imiş. Hatta yine bugüne ulaşamayan Halim Gülüm Tekkesi de bu çeşmenin hemen kurbundaymış. Haskan, çeşmenin 1914 tarihinde tramvay hattı döşenmesi sırasında yıktırıldığı bilgisini de veriyor. Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih* adlı eserinde çeşmenin Üsküdarlı Nûri Mehmed Efendi (ö. ?) tarafından düşürülen tarih kitâbesi şu şekilde kayıtlıdır:

Âb-ı rû-yı saltanat Sultân Ahmed Hân kim
Dest-i cûdı oldu 'ayn-ı 'adl ü dâdın maksemi

Şehriyâr-ı merhamet-güster ki tâb'-ı pâkinin
Cûd-i re'fet mahremi lutf-i mürüvvet hem-demi

Pâdişâh-ı ma'delet-perver ki eyyâmında hep
Rûzigârın 'ıyd-i nevrûz olmada her bir demi

90 Bkz. Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C.III.

91 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 42.

Ol şehinşâh-ı cihânbân-ı Ferîdûn-haşmetin
Sihr-i hâsı sadr-ı zîşânı vezîr-i a'zamı

Sâhibü'l-hayrât İbrâhîm Paşa kim odur
Tayy iden ser-defteri lutf-i keremden hâtemi

Kıllet-i mâdan ahâlî-i diyâr-ı Üsküdar
Hûn-i dil-nûş itdiğin duydukda kalb-i mülhemi

İşte ez-cümle biri bu çeşme-i pâkîze kim
Nûş iden fehm eyler âbından zülâl-i Zemzemi

Safha-i îcâda yümn-i devlet ü ikbâl ile
Sebt-i târîh eyledi kilk-i metîn-i muhkemi

Hak Te'âlâ devlet-i ikbâlin efzûn eyleyüp
Haşre dek fermân-ber-i ahkâm kılsun âlemi

Su gibi târîhi cârîdir zebân-ı lüleden
İbrahîm Paşa içirdi nâsa 'ayn-ı zemzemi 1141 (1728-29)

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Çeşmesi-II (H.1141/M.1728-29)

Devrin kudretli sadrazamının Üsküdar'da yaptırdığı bir diğer çeşme bugünkü Hakimiyet-i Milliye Caddesi üzerinde Karadavud Cami yanındaymış. Hakkında fazla bir bilgi sahibi olamadığımız çeşme için dönemin ünlü şairlerinden Kırımlı Rahmî (ö. 1164/1751) aşağıdaki tarihi düşürmüştür: [92]

Târîh-i Çeşme-i Sadr-ı a'zam İbrâhîm Paşa Der-Üsküdar

Hazreti Sultân Ahmed Hân-ı 'âdil kim odur
Âb-ı rû-yı saltanat İskender-i kişver-sitân

Cûşiş-i çeşme-i lutfu ile sîrâb-ı zülâl
Olmamış bir Üsküdar idi bu 'âlemde hemân

Anı da âbâd idüp hakkâ vezîr-i a'zamı
Çeşmeler yaptırdı ol sadr-ı kerîm-i kâmrân

Dem-be-dem şâhenşeh-i dehre du'â aldırmadır
Maksadı ol Âsafın hayr eylemekden her zamân

92 Sevgi Elmas, *a.g.e*., s. 226-227. Bu tarih manzumesi Ayvansarayî'nin *Mecmua-i Tevârih*'inde de 1 beyit eksikle münderiçtir. Caminin kitâbesindeki durumun ise nasıl olduğunu bilemiyoruz.

Öyle şâhenşâh-ı zîşânın riyâz-ı şevketin
Böyle şâd-âb eyler işte feyz-i Hallâk-ı cihân

Ana bir böyle vezîr-i a'zama tevfîk idüp
Eyler âb-ı rû-yi ikbâlin mezîd-i bî-kerân

Birbirinden haşre dek dûr itmesün anları Hak
Eylesin hem-dest ü hem-sâye misâl-i ferkadân

Eyleyüp cârî bu dil-cû çeşmeyi sadr-ı güzîn
Âferin-hân-ı senâ oldukda hayl-i kudsiyân

Teşnegân-ı 'âleme Rahmî didim târîh içün
Gel iç İbrâhîm Paşa zemzemi kıldı revân 1141 (1728-29)

Bugün mevcut olmayan çeşme, Üsküdar-Kadıköy tramvay yolunun genişletilmesi sırasında yıktırılmış ve yeri yola gitmiştir.[93]

Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Bugün mevcut olmayan çeşme Meydancık ismiyle de anılmaktadır. Çeşmenin bânisi Hacı Beşir Ağa hakkında *Hadîkatü'l-Cevâmi*'de bilgiler buluyoruz. Buradaki kayıtlara göre haremin en ünlü kızlar ağasından biri olan Hacı Beşir Ağa, küçük yaşta Afrika'dan İstanbul'a getirilmiş ve zamanla önemli mevkilere gelmiş bir saray memurudur.[94]

İstanbul'a gelmesiyle kızlar ağası Yapraksız Ali Ağa'nın yanında eğitime başlamış. Yapraksız Ali Ağa'nın yetiştirmesi olarak çeşitli görevlerden sonra padişah musahibi bile olmuştur.

Beşir Ağa 1705 yılında saray hazinedarı olmuş, 1713 yılında Kıbrıs'a, Kıbrıs'tan Mısır'a ardından da Hicaz'a sürülmüş. Ancak bir müddet sonra hacıların işleriyle ilgilenen Şeyhü'l Haremlik görevine tayin edilmiş. Beşir Ağa 1717 yılında İstanbul'a dönmüş ve Sultan III. Ahmed'in "kızlar ağası" olmuş. Beşir Ağa, Sultan I. Mahmud zamanında da görevine devam etmiş.

29 yıl Harem ağalığı yapan Hacı Beşir Ağa büyük bir servet sahibi olmuş ve bu servetiyle çok sayıda hayır eserleri yaptırmış. Cağaloğlu'nda "Babı Âli Hacı Beşir

93 Mehmet Nermi Haskan'ın eserinde günümüze ulaşamayıp kitâbesinin olmadığını belirttiği bir Nevşehirli Damat İbrahim Çeşmesi daha vardır. Daha fazla bilgi için bkz: Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1131-1132.

94 Hacı Beşir Ağa hakkında daha fazla bilgi için bkz: Jane Hathaway, *Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yay., İstanbul 2014. Hacı Beşir Ağa ile ilgili verilen bilgiler daha çok bu kaynaktan alınmıştır.

Ağa Camii ve Medresesi, çeşmesi, kütüphanesi, sıbyan mektebi, tekke ve sebilden meydana gelen bir külliye;" Eyüp'te darülhadis, çeşme ve kütüphane; Topkapı Sarayı içinde mescit; Ayasofya Camii karşısında çeşme; İstanbul'un Fatih, Beşiktaş, Kocamustafapaşa, Fındıklı, Üsküdar, Sarıyer semtlerinde çeşmeler, Medine'de medrese ve kütüphane, Kahire'de bir sebil ve mektep; Ziştovi'de (Bulgaristan) medrese ve kütüphane; İstanbul genelinde yaklaşık on beş civarında yaptırmış. Bu çeşmelerin sadece altısı günümüze ulaşabilmiş ve bir kısmı harap durumdadır. Bunların dışında birçok cami ve hayır kurumunun bakım ve onarımını yaptırmış.

Hacı Beşir Ağa'nın Bab-ı Âli'de bulunan külliyesinin kütüphanesinde 1368, Eyüp Sultandaki kütüphanesinde 219 cilt vakıf kitabı, bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde kendi adını taşıyan bir bölümde muhafaza edilmektedir. Yine Bab-ı Âli Külliyesi'nde bugün çeşitli kültür etkinlikleri yapılmakta ve eserlerinin fotoğrafları yer almaktadır. Kızlarağası Hacı Beşir Ağa 1159 / 1746 yılında İstanbul'da vefat etmiş. Kabri, Eyüp Sultan türbesinin sol tarafında dış avluya açılan kapının sağında, kendi yaptırdığı sebilin içinde bulunuyor.

Hacı Beşir Ağa'nın Üsküdar'a yaptırdığı çeşme, Atpazarı Kapısı'nda Valide-i Atik Çeşmesi Sokağı'na bakan kapısı yanında bulunuyormuş. Atpazarı Kapısı 1589-90 yılında yaptırılan Kızlarağası Mehmet Ağa Çeşmesi (Kemeraltı Çeşmesi)'nin yan ve aynı isimli caminin ön tarafındaymış. *Mir'ât-i İstanbul* da çeşmeden bahisle "Kemeraltı Cami denmekle ma'ruf" caminin altındadır" kaydını düşmüştür.[95] Çeşme Mehmet Nermi Haskan'ın tespitlerine göre 1930 'lu yıllarda yıkılmış ve kitâbesi de Yeni Cami musalla taşının arkasına, oradaki su deposunun önüne konulmuştur. Haskan, kitâbenin bir resmini de eserinde vermektedir.[96] Kitâbedeki kayıt dönemin şairlerinden Şâkir (ö. 1157/1745)'e aittir:[97]

Cenâb-ı Hazret-i Sultân Ahmed Hân-ı Gâzî kim
Odur zıll-i ilâhi âb-ı rûy-i saltanat hakkâ

Muhibb-i hayr el-hac Beşir Ağa-yı zî-şânın
İdüp dârü's-saâde hizmetiyle kadri a'lâ

Du'â-yı hayrı isticlâb içün şâh-ı cihân-bâne
Nice âsâr-ı uzmâya muvaffak eyledi Mevlâ

95 Mehmet Raif Bey, *a.g.e.*, C. I, s. 182.

96 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C.III, s. 1102.

97 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 53.

Yapup bu çeşme-i pür-nûr-i pâki fi-sebîlillâh
Zülâl re'fetiyle teşnegânı eyledi irvâ

İlâhî hayrını hüsn-i kabul eyleyüp şâyân
Ana bâdî-i gufrân ola bu hayrat-ı bi-hemtâ

İçüp bir câmını Şâkir didi atşâne târîhin
Bu dil-cû çeşme-sâr-ı sâfdan gel zemzem iç sıhhâ 1141 (1728-29)

Çeşmenin nasıl yok olduğu bilinmese de yanında bulunduğu Kemeraltı Cami ile birlikte 1915 yılında yıktırıldığı tahmin edilebilir. Günümüze sadece kitâbesi ve tarih manzumesi ulaşan bu eser görevini tamamlamış ve tarihteki yerini almıştır.

Üsküdar Çeşmesi (H.1141/M.1728-29)

Bugün mevcut olmayan ve yeri ile bânisi tespit edilemeyen çeşmeyi günümüze Hüseyin Ayvansarayî ulaştırmıştır. Çeşmenin yapım tarihi Üsküdar'ın su bakımından ihya edildiği tarihlere denk gelmekte olup bir hayırsever yahut düşük rütbeli bir devlet memuru tarafından yaptırılmış olsa gerektir. Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih* adlı eserinde "Tarih-i Çeşme-i Üsküdar" başlığı ile çeşmenin manzum tarihini verir:[98]

Atşâna sebîl oldu bu ser-çeşme-i Kevser
Cûş eyledi bir gonca lebin şevkine ammâ

Vâcid gelüb itmâmına dâl oldu bu târîh
Gel rûh-i Hüseyn 'aşkına zemzem içelim mâ 1141 (1728-29)

Akıbetini bilmediğimiz çeşme hakkında Mehmet Nermi Haskan, kaynak belirtmeden "İskele Meydanı'nda olduğu sanılmaktadır" diye mekân da verir.

Mustafa Efendi Çeşmesi (H.1148/M.1735)

Çeşme, Toptaşı Valide-i Atik Cami civarında bulunan Mustafa Efendi'nin evinin kapısının yanında bulunuyormuş. Bugün mevcut olmayan bu çeşme ile ilgili şairi meçhul manzum tarihe ve çeşme hakkındaki bilgilere Hüseyin Ayvansarayî'nin *Mecmua-i Tevârih* adlı eserinde ulaşabiliyoruz.[99]

98 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 61.

99 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 364.

İranlılar Mescidi

Atîka Vâlide Sultân vakfı kâtibi merhûm
İdüp icrâ bu hayrı hânesi bâbında çün seyl-âb

İdüp rıhlet bu bir mısra'la işrâb eyledim târîh
Gel iç mâ Mustafânın rûh-ı mes'ûdu ola şâd-âb 1148 (1735)

Buradaki bilgilerden çeşmenin, evin yanında olduğunu öğreniyoruz. Ayvansarayî, ayrıca kitabının başka bir yerinde ise çeşme için Müstakimzâde Sadeddin Efendi (ö. 12021788)'nin düştüğü tarihi de derc eder:

Oldu cârî lüleden bir mısra'-ı târîh kim
İç bu sudan rûh-i pâk-i Mustafâya Fâtihâ 1148 (1735)

Eserin de belirttiği üzere çeşmenin bânisi olan Mustafa Efendi ise 1154/1742 tarihinde vefat eden Atik Valide Sultan Camii kâtibi Mustafa Efendi'dir.[100] Bugün sadece arkasında bırakılan tarih manzumeleri kalan bu çeşme Üsküdar'ın gizli tarihinden bir nişanedir.

100 Mustafa Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1125-1126.

Silahdar Süleyman Ağa Çeşmesi (H.1165/M.1751-52)

Bugün mevcut bulunmayan çeşme Seyyid Ahmet Deresi'nin yanında ve İranlılar Mescidi'nin sağ tarafında ulu bir çınar altında imiş. 1965 yılında meydanın şimdiki hâline getirilmesine müteakip dereye inen merdivenlerle birlikte toprak altında kalmıştır.[101] Çeşmenin 1 Şubat 1752 tarihinde yaptırıldığını manzum tarihinden biliyoruz. Dönemin şairlerinden Manastırlı Sezaî (ö. ?)

Âbını içdi Sezâî didi mu'cem târîh
'Ayn-i pâkîze-i zîbâ-yı Süleyman Ağa
15 Rebiyülevvel 1165 (1751-52)

beytiyle çeşmeye tarih düşmüştür.[102] Mehmet Nermi Haskan, çeşmenin kesme taştan yapılıp, suyunun daima akıp ve iki yan kenarında iki servi motifine sahip olduğu bilgisini de vermektedir. Çeşmenin bânisi ise Süleyman Ağa 1162/1749 tarihinde silahdar olmuş ve kaynaklara göre Bulgurlu'da bugün mevcut olmayan bir de mektep yaptıran hayırsever bir insandır.

İstanbul sevdalılarından Ruhi Duman çeşmenin izini sürerek "Günümüzde Nuhkuyusu Caddesi'nde bulunan Askerlik Şubesi'nin yanından Seyit Ahmet Deresi Sokağı'na sapıldığında, Burhan Felek Spor tesislerinin karşısında "Seyit Ahmet Deresi, İranlılar Mescit ve Kabristanı'na gider" okla gösterilmiş bir tabela var. Bu sokağa girildiğine sokak sizi İranlılar Mescidi'ne götürüyor. Küçük bir meydanı olan ve etrafı duvarla çevrili mescidin büyükçe bir kapısı ve bu kapı üzerinde biri Türkçe, biri de Farsça yazılmış iki tabela var. Tabelada "İranlılar Mescid ve Kabristanı 17. Asır (1018)" yazılı. Derenin doldurulmuş olmasından dolayı mescit düzlükte kalmış. Minaresi bulunmayan bu mescidin geniş bahçesi ve yol tarafında yuvarlak küçük bir de havuzu bulunuyor. Mescidin bulunduğu büyük meydan ise tamamen İstanbul Mezarlıklar Müdürlüğü tarafından yeniden tanzim edilmiş ve gömüye açılmış. Silahtar Süleyman Ağa Çeşmesi de bu mezarların altında kaldığı tahmin ediliyor" kaydını düşmektedir.

Pirizâde Osman Sâhib Çeşmesi (H.1181/M.1767-68)

Pirizâde Osman Sâhip, 1122'de (1710) İstanbul'da doğdu. Babası İbn Haldûn mütercimi diye bilinen Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, dedesi yeniçeri ağalarından Pîrî Ağa'dır. Öğrenimini tamamlamasının ardından I. Mahmud

101 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C.III, s. 1148.

102 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1148.

(1730-1754) döneminde 1142'de (1730) yapılan tevcihatta müderris oldu. Âdet olduğu şekilde çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra 1151'de (1738) Mahrec-i Galata pâyesiyle mevleviyete nâil oldu. 1157'de (1744) Mekke pâyesini aldı. 1158'de (1745) babasının şeyhülislâmlığı sırasında İstanbul kadılığına getirildi, ancak bu pâyeyi almamış olduğundan iki ay sonra azledildi. Şem'dânîzâde bu vesileyle, onun mârifet erbabı olmakla birlikte "mirasyedi-meşrep" olduğu ve günden güne sefahati şüyû bulduğu için babasıyla birlikte azledilip Mekke'ye gönderildiklerini belirtir (Müri't-Tevârîh, I, 124). İstanbul'a döndükten sonra Şâban 1165'te (Haziran-Temmuz 1752) Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. Süresini tamamlayıp 1169 Muharreminde veya Safer ayı başında (Ekim veya Kasım 1755) Şeyhülislâm Dürrîzâde Feyzullah Efendi'nin tavsiyesiyle Konyalı Hacı Mehmed Efendi'nin yerine III. Osman'ın birinci imamlığına getirildi. Birkaç ay görev yaptıktan sonra şevval ayının sonlarında (Temmuz 1756) Rumeli kazaskeri oldu.[103]

Kaynaklarda Osman Sâhib Efendi'nin âlim, fâzıl, kalem sahibi, güzel konuşan bir kişi olduğu, nazım ve nesriyle akranları arasında öne çıktığı belirtilir. Aynı zamanda güçlü bir divan şairi olduğu kaydedilen Osman Sâhib Efendi bazı hadiselere tarih düşürmüş ve şiirlerinde "Sâhib" mahlasını kullanmıştır. Divan şiirinin XIX. yüzyıldaki son temsilcilerinden Keçecizâde İzzet Molla'nın dedesi Mustafa Efendi'den ders aldığı kaydedilir (*DİA*, XXIII, 561). Ayrıca hat çalışmış ve Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi'den ta'lik yazısını öğrenmiştir. Osman Sâhib Efendi, Üsküdar'da Balaban İskelesi civarında Şemsipaşa caddesi üzerinde babası için vefatından on sekiz yıl sonra bir çeşme yaptırmıştır. Türk barok mimarisi üslûbunda kemeri dilimli ve tamamen mermerden inşa edilen çeşme 1955'te yıktırılmıştır.[104]

Pîrîzade Osman Sahib Efendi Çeşmesi, günümüze ulaşamayan kültür eserlerimizden biridir. İbrahim Hakkı Konyalı'nın belirttiğine göre çeşme, Şemsi Paşa Caddesi üzerinde Tekel binasının bitişiğindeydi.[105] Mimari olarak da güzel bir ayna taşına sahip çeşme iki tarafında iki adet minik sütunlarla mücehhezdi. Ayrıca çeşmenin her iki yanında bulunan sütunlar arasına çeşitli kabartmalar ve oymalarla zenginleştirilmiş süslü büyük bir ayna taşı ve onun üzerine girintili çıkıntılı bir kemer yerleştirilmiş. Kemerin üzerine bir çıkıntı ile iki korniş arasına çeşmenin kitâbesi yerleştirilmiş. Çeşmenin teknesi ve setleri, son zamanlarda parçalanmıştır. Çeşmenin bulunduğu yerin haritası *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı eserde şöyle yer alır:

103 Tahsin Özcan, "Pirizâde Osman Sâhip Efendi", *DİA*, C. 34, s. 291.

104 Tahsin Özcan, "a.g.m.", s. 292.

105 İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, C. II., s. 79

Silahdar Süleyman Ağa Çeşmesi'nin bulunduğu muhtemel alan

Çeşme'nin kitâbesi için devrin şairlerinden Kadı Abbaszâde Emîn Mehmed Efendi (ö. 1181/1768) şu tarihi düşmüştü:

Pîrîzâde hazret-i 'Osmân Efendi hak bu kim
Sâhib-i 'ilm ü hayâdır sâhib-i zeyl-i 'atâ

Teşne-diller âb-ı cûdundan olur sîr-âb-ı feyz
İtdi mâü'l-hayât-ı icrâ bu semtde dâ'imâ

Yapdı bu ra'nâ mu'allâ çeşmeyi Allâh içün
Ecrini mebrûr ü mevfûr eylesün Bâri Hudâ

Âb-ı lûtfun itdi ebnâ-yi sebîle selsebîl
Rûh-i pâk-i vâlidi şad eyleyüb subh u mesâ

Dürr-i yektâ gibi bu beyti Emînâ bendesi
Kilk-i cevher-dâr birle yazdı târîh-i binâ

Âb-ı cûdı eyledi icrâ bu dil-cû çeşmeden
Pîrîzâde menba'-ı cûd u sehâ ayn-ı 'atâ 1181 (1767-68)

Son iki mısraın noktalı harflerini Ebced hesabına vurduğumuzda 1181/1767 tarihi çıkmaktadır. Çeşme hakkında Affan Egemen'in İstanbul Çeşme ve Sebilleri

adlı eserinde aşağıda bizim de oradan iktibas ettiğimiz şekliyle çeşmenin fotoğrafı bulunmaktadır.[106] Ayrıca Mehmet Nermi Haskan da çeşme hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.[107] Hiçbir sebebi yokken sadece kamyonlara engel teşkil etmesinden dolayı yıktırılan Pîrîzade Osman Sahib Efendi Çeşmesi, birçok eserde adı geçen Üsküdar'ın kaybolmuş kültür yapılarından birisidir.

Saraçlar Çeşmesi (H.1190/M.1776)

Saraçlar Çeşmesi Sokağı üzerinde ve bu sokağın Behiç Bey Sokağı ile olan kavşağına yakın olan yerde olup bir menzil çeşmesi idi.[108] Osmanlı döneminde sefere giden ordu maiyeti bu çeşmenin önünden geçmekte idi. Çeşme arkasında bulunan kahve dolayısıyla Üsküdar tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca yine burada bir namazgah da bulunmaktaymış.

Çeşmenin bânisi Abdullah Efendi, Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun'dan olup saraçlar kâtipliğine atanmış. Abdullah Efendi, iyi bir eğitim almış ve Divan-ı Hümayun hâcegânlığına (müderrisliğe) kadar yükselmiş. Bu görevini sürdürürken Saraçlar Kâtipliğine atanmış ve bu görevini yürütürken de bu çeşmeyi yaptırmış.

Nermi Haskan çeşme hakkında "Yekpare mermer büyük bir taş, hem ayna taşı vazifesi görüyor ve hem de kitâbeyi ihtiva ediyordu. Bunun iki yanına ise birer sütun yerleştirilmiş. Hiçbir süslemesi olmayan bu çeşmenin haznesinin üstü namazgah idi."[109] diyerek çeşmenin mimarisi hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca kaynaklar çeşmenin hayvanların su içmesi için yalaklara sahip olduğunu ve suyunun bol olduğunu da belirtirler. Herhangi bir yapıya engel teşkil etmeyip yeri müsait olduğu hâlde 1956 yılında buradan geçen yolun düzeltilmesi sırasında yıkılmıştır. Yadigar olarak ise çeşmenin kitâbesine dönemin şairlerinden Sermed (ö. 1202/1787) tarafından düşürülen şu tarih manzumesi kalmıştır:[110]

Habbezâ nüzhet-fezâ ü kıt'a-i huld-i berîn
Kim nazîr olmaz ana sahn-ı fezâ-yı gülsitân

Sâhibü'l-hayr itdi icrâ iki mâ-i müstefâd
Nûş eden bir kâsesin bulur hayât-ı câvidân

106 Affan Egemen, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, Arıtan Yay., İstanbul 1993, s. 694-695.

107 Bkz. Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 137-138.

108 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1141.

109 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1141.

110 Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 377. Ayvansarayî bu manzumeyi Şekercizade Müderris Seyyid Mehmed Efendi'ye atfetse de düşürülen tarih, manzumeden anlaşıldığı kadarıyla oğlu Şekercizade Feyzullah Sermed'e aittir.

İstirâhat itmege bî-tâb olan züvvâr içün
Doğrusu muhtâc idi bir böyle tarha bu mekân

İsteyen alsun vuzû' kılsun namâz itsün du'â
Eylesün tahsîl-i gufrân-ı Hudâ-yı müste'ân

Sermedâ târîhin işrâb et atâş-ı ümmete
Suffa-i nâdîde "'aynan fihâ tecriyân"[111] 1190 (1776)

Çeşmeden yadigar olarak bu manzumenin dışında Hoca Ali Rıza'nın "Haydarpaşa'da Saraçlar Kahvesi ve Çeşmesi" adlı tablosu (1930'dan önce) ve Leonardo De Mango'nun "Haydarpaşa" tablosu adlı eseri de kalmıştır. Bu iki eserde Saraçlar Çeşmesi resmedilmektedir.

Süheyl Ünver bu tablodan bahsetmekte ve kendisinin de bu çeşmenin başındaki kahvehanede 1915-1920 yıllarında Tıp Fakültesine giderken ders çalıştığını ifade etmektedir. Ayrıca yine o yıllarda çeşmenin yalağından taşan sulardan meydana gelen doğal havuzda kazların ördeklerin yüzdüğü yazılmaktadır. Saraçlar Çeşmesi yakınında yaşamış olan yazar Hicran Göze, *Kadıköylü Yıllarım* adlı kitabında buradaki anılarından bahsetmiştir.

Hüsameddin Ağa veya Baş Şahinci Çeşmesi (H.1206/M.1791-92)

Bugün mevcut olmayan çeşme, Üsküdar'ın Nuhkuyusu Caddesi'ne yakın Toptaşı semtinde Kartalbaba Caddesi ile Köprülü Fazıl Paşa ve Boybeyi Sokağı'nın birleştiği yerde bulunan Hacıdede Tekkesi (Alaca Minare Tekkesi) veya Şeyh Sadık Efendi Tekkesi diye anılan tekkenin Köprülü Fazıl Paşa Sokağı'na açılan kapısının sol tarafına, Hüsameddin Ağa tarafından 1206 /1791-92 yılında yaptırılmış.

Çeşme tebliğimizin diğer örneklerinden farklı olarak Batılılaşma döneminin havasını yansıtır mahiyetteymiş. Özellikle Barok ve rokoko üslubunun mimari özelliklerini taşıyan çeşme süslemenin ağırlık kazandığı muadillerinden farklı yapısıyla dikkat çekermiş. Nermi Haskan, çeşmenin bir fotoğrafını eserinde paylaşmaktadır.

Çeşmenin kitâbesinde ise Şair Rüşdî Efendi (ö. ?)'nin beş beyitlik tarih manzumesi mahkukmuş.[112]

111 "İçlerinde akan iki pınar vardır", *Kur'an-ı Kerim*, Rahman 55/50.

112 Mehmet Nermi Haskan, a.g.e., C. III, s. 1083.

Bostancıbaşı, Gouffier

Menba'-ı ihsân Hüsâmeddin Ağa
Ya'nî ser-şâhinci-i âlî-simât

Hayra sâî lutfı cârî pür-kerem
Eyledi bu çeşmeyi icrâ o zât

Cûy-bâr-ı feyzi iskâ eyleyüp
Hânkâh-ı Nakşibendî dü-cihât

Fikr iderken târîhini Rüşdiyâ
Doldu tab'ıma hemân bu vâridât

Geldi on iki imâm târîh didi
Oldu cârî çeşme-i aynü'l-hayât 1206
(1791-92)

İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri adlı eserinde; "Bir evin altında olan bu çeşmenin zarif kabartmalarla süslü mermer ayna taşı, musluğunun koparılmış olmasına rağmen güzelliğini muhafaza etmektedir." diyerek kitâbe metnini de vermiştir.[113] Yine Üsküdar Sempozyumlarının yedincisinde Ömer Koçyiğit, çeşme yanındaki "Üsküdar'da Bir Sosyal Müessese Örneği: Alaca Minare ve Tekkesi ve Haziresi" adlı bildirisinde çeşmeden kısaca bahsetmekte ve kitâbe metnini vermektedir.[114]

Çeşmenin bânisi Hüsameddin Ağa kitâbeden anlaşıldığı kadarıyla Sultan III. Selim (1789-1807)'in Baş Şahinci'sidir. Şahinciler padişahla ava çıkan savaş zamanında ise padişahın yanında bulunan, muhataplara ferman ve emirleri götüren kişilerdir. Hüsameddin Ağa'nın da bu sınıfın reisi olduğu anlaşılmaktadır.

113 İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, C. II, s. 386.

114 Ömer Koçyiğit, Üsküdar'da Bir Sosyal Müessese Örneği: Alaca Minare Tekkesi ve Haziresi" *Uluslararası 2-4 Kasım 2012, Üsküdar Sempozyumu VII Bildiriler Kitabı*, Üsküdar Belediyesi Yay., İstanbul 2012, s. 55.

Bostancıbaşı Çeşmesi
(H. 1128/M.1813)

Çeşme bugünkü Nuhkuyusu Caddesinde bulunmaktaydı. Bânisi ise Deli lakaplı Bostancıbaşı Hamdullah Paşa'dır. Paşa, kaynaklarda Abdullah Paşa olarak da anılmaktadır. Çalkantılı bir siyasi hayata sahip olan Hamdullah Paşa'nın günümüze ulaşan iki eseri bulunmakla birlikte ulaşamayan eser ise çeşmesidir. Çeşme Enderunlu Vâsıf (ö. 1240/1824)'ın düştüğü tarihten anladığımız kadarıyla 1228/1813 yılında yaptırılmıştır.[115]

Gâzî Hân Mahmûd 'Adlî şân ü 'âlî himmetin
Sâye-i lutfında ma'mûr oldu sû-yi Üsküdar

İşte ez-cümle bu âb-ı sâfı ol şâh-ı güzîn
Kıldı Ser-bostânî[116] Hamdullah Ağaya ber-güzâr

Pâdişâh-ı 'âleme celb-i du'â-yı hayr içün
Yapdı bu hayrâtı ol zât-ı sadâkat iştihâr

'Ahd-i memdûhunda ol şâh-ı inâyet-meşrebin
Çün bu âsâr oldu ebnâ-yı sebîle yâdigâr

Kıldı Vâsıf şu suda târîh-i dil-cûsın beyân
Suyı a'lâ câyı bâlâ bir mu'allâ çeşme-sâr 1228 (1813)

Günümüze ulaşamayan çeşmeden tek yadigar elimizdeki tarih manzumesidir. Hamdullah Paşa'nın günümüze ulaşan eserleri ise, İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında Çengelköy vapur iskelesinin Üsküdar tarafında bulunan yalısı ile bu yalının yakınında bulunan ve kaynaklarda Hamdullah Paşa Camii, Çengelköy Mescidi (Çınarlı Mescit), İskele Camii, ve Abdullah Paşa Çınarlı Camii gibi adlarla anılan küçük bir camisidir.

II. Mahmud Çeşmesi (H. 1129/M.1813-14)

Yukarıda sözü geçen Adliyye Cami bahsinde belirtildiği gibi bu çeşme de II. Mahmud (1808-1839) tarafından harap olmaya yüz tutmuş Şerefâbâd Kasrı ve çevresinin yenilenmesi sırasında yapılmıştır. Çeşme Adliyye Cami ve Şemsipaşa'da bulunan karakolun yanında imiş.

115 Rahşan Gürel, *a.g.e.*, s. 643.

116 İktibas edilen kaynakta "Sırbistânî" olarak yanlış okunmuştur.

Yaptırdığı diğer çeşmelerin aksine günümüze ulaşan II. Mahmud Çeşmesi (Salacak)

İbrahim Hakkı Konyalı Üsküdar Tarihi adlı eserinde çeşmenin kitâbesinin Enderunlu Vâsıf (ö. 1240/1824) tarafından yazılıp tarih düşürüldüğünü belirtmektedir.[117] Aşağıda metnini verdiğimiz tarih manzumesinin son mısraı Ebced hesabıyla 1128 tarihi vermektedir. Bir önceki mısrada yer alan tamiye ile (bir) rakamı eklendiğinde çeşmenin 1229/1813 yılında yapıldığı anlaşılır. Çeşme ve kitâbesi bugün yok olmuştur.

Şâh-ı İskender-sülûk vemâ bihü'l fahr-i mülûk
Kutb-i bî-zenn ü şükûk-âgâh Hâkân-ı celîl

Ya'nî Han Gâzî-i Mahmûda kemâl-i feyz ile
Cümle kârında olup tevfîk-i yezdânî delîl

Nice âsâra muvaffak eyledi zâtın Hudâ
İşte ez-cümle biri bu çeşme-sâr-ı bî-'adîl

117 İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, C. II., s. 100. *Bu tarih manzumesi Enderunlu Vâsıf'ın Rahşan Gürel tarafından hazırlanan Dîvân'ında bulunmamaktadır.*

Resmi dil-cû tarh-ı ra'nâsı güzel âbı leziz
Olamaz 'âlemde bu nev-hayra mânend ü mesîl

Sen de tahrîr eyle bir târîh-i a'lâ Vâsıfâ
Kıldı âb-ı Zemzemi Mahmûd Hân nâsa selsebîl 1229 (1813-1814)

Ahmed Efendi Çeşmesi (H.1239/1823)

Mehmet Nermi Haskan, bu çeşme hakkında "Kuzguncuk ile Beylerbeyi arasında Nakkaşbaba Çöpçüler mevkiinde, Kuzguncuk Gazhanesi Sokağı'nın sol köşesine yakın bir yerde ve eski Nakkaşbaba karakol binasının arkasında idi"[118] bilgisini ve bir krokisini vermektedir.

Çeşme, Hacı Ahmed Efendi adlı bir hayırsever tarafından aşağıdaki Aynî'nin tarih manzumesinde işaret ettiği üzere 1239/1823 yılında yaptırılmıştır. Hacı Ahmed Efendi'nin kim olduğu hakkında bir bilgimiz yoktur. *Divan*'ında düştüğü tarihlerde bânilerinin sıfat ve ünvanlarını sıklıkla zikreden Aynî de bu çeşmeye düştüğü tarihte herhangi bir ifade kullanmamıştır. Haskan, çeşmenin mimarisi hakkında bilgi verdikten sonra sol taraftan bir odaya girildiğini ve bu odanın bugün mevcut olup, yapının bânisi tarafından yağmurlu havalarda yolcuların sığınması için yapıldığını söylemektedir. Sağ taraftan ise çeşmenin namazgâhına çıkılmaktaydı. Çeşmenin kitâbesi üzerinde dönemin şairlerinden Antepli Aynî (ö. 1253/1837)'nin düştüğü tarih ise şöyledir:[119]

Ahmed Efendi Çeşmesine

Nâm-dâş-ı fahr-i 'âlem zâ'ir-i beyt-i harâm
Âb-ı rûy-i hâcegân hayrât ü cûdun mazharı

Fî-sebîlillâh bu dil-cû çeşmeyi bünyâd idüp
Sû-be-sû sîr-âb u mesrûr itdi teşne dilleri

'Ayniyâ atşâna bir bir söyledim târîh-i tâm
Al iç icrâ eyledi Ahmed Efendi Kevseri 1239 (1823)

Bir hayırseverin yaptırdığı çeşme bugün olmasa da yıllar boyu insanlara hizmet etmiş ve tarih manzumelerine geçecek derecede millî hafızada yer edinmiştir.

118 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. 3, s. 1039.

119 Fatma Yaşar Aksoy, *Ayıntablı Aynî Efendi Dîvân [Hayatı-Eserleri-Türkçe Dîvân, Farsça Dîvânçe ve Sâkî-nâme (Tenkidli) Metni]*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1997, s. 704.

5. Karakol ve Diğer Yapılar

Üsküdar Merkez Karakolu (H.1254/M.1838-39)

XVIII. yy.'da başlayan Batılılaşma süreci Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve mimari yapısını da etkilemiş ve artık şehirde karakollar da görülmeye başlanmıştır. Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminden itibaren yapılmaya başlanan karakollar Batılılaşma değişimini en iyi yansıtan devlet dairelerindendir. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile asayişi temin etmek için kurulan bu yapılardan biri de Üsküdar Merkez Karakolu idi. Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından 1254/1838-39 yılında iki katlı olarak yaptırılan karakol, Hâkimiyet-i Milliye Caddesi ile Türkü (Karacaoğlan) sokağının birleştiği yerde sağ köşede bulunuyordu.

Bugün mevcut olmayan karakol hakkında elimizde çok fazla bilgi yoktur. Yukarıdaki haritada gösterildiği gibi, Hâkimiyet-i Milliye Caddesi ile Türkü (Karacaoğlan) Sokağı'nın birleştiği yerde, sokağın sağ köşesinde bulunuyordu. Bu karakol, öncelikle 1935 yılında tamir görmüş 20 yıl aradan sonra ise 1957-58 yıllarında caddenin genişletilmesi sırasında yıktırılmıştır. Mimarisi hakkında bilgiye erişemediğimiz karakoldan geriye manzum tarihi kalmıştır. Karakolun yapımına tarih dönemin ünlü şairlerinden Ahmed Sadık Zîver Paşa (ö. 1277/1861) tarafından düşülmüş ve bu tarih ayrıca kitâbeye nakşedilmiştir.[120] Tarih şöyledir:

Şehen-şâh-ı nizâm-ârâ-yı 'asker Hân Mahmûdun
Olur kânûn-ı 'adli zînet-i dünyâ vü mafîhâ

Cünûd-ı hassâ fahr eylesün âsâr-ı lutfıyla
Ki kıldı Üsküdarda bu karavul-hâneyi ihyâ

Bu bünyân içre râhat eyledikce cünd-i hâkânî
'Adem mülkünde kılsun ehl-i 'udvâne Hudâ me'vâ

Güher-efşân tahsin oldu Zîver işbu târîhim
Karavul-hâneyi bünyâd kıldı pâdişeh-i vâlâ 1254 (1838-39)

Zîver, ayrıca İstanbul'da aynı yıl içerisinde Longa, Samatya, Çemberlitaş semtleri başta olmak üzere yapılan farklı karakollara da tarih düşmüştür. Bunlardan bazıları da yukarıda sözü geçen cevher veya diğer adıyla mücevher tarih yöntemi ile yapılmıştır.[121] Buradan anlıyoruz ki II. Mahmud (1808-1839) Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra şehrin asayişini boş bırakmayarak gerekli adımları atmıştır.

120 Suzan Ay, *Ahmet Sâdık Zîver Paşa Dîvânı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1999, s. 199.

121 Suzan Ay, *a.g.e.*, s. 196-200.

Kartal Baba Camii ve bulunduğu sokak

Mehmet Nermi Haskan, Üsküdar Merkez Karakolu'nun 1957 yılında yol genişletilirken yıktırıldığı bilgisini veriyor.[122] Böylece bu karakol da 120 yıldan fazla insanlara hizmet vererek Üsküdar'ın hafızasında yerini tarih manzumeleri eşliğinde almış bir eser olarak günümüze ulaşamamıştır.

Kartal Baba Karakolu-Nuh Kuyusu Karakolu (H.1255/M.1839-40)

Bugün mevcut olmayan yapı, Nuhkuyusu Caddesi üzerinde bulunan Üsküdar Askerlik Şubesi olarak bilinen yerdeydi. Karakol ilk önce dört sütun üzerine revaklı ve tek katlı, yan cephesi dört pencereli olarak yaptırılmış. Bilinmeyen bir tarihte binanın arka tarafına iki katlı yapı ilave edilmiştir.

Kartal Baba (Nuhkuyusu) Karakolu, uzun müddet Üsküdar Askerlik Şubesi olarak kullanılmıştır. Daha sonra ise bu ikinci kısım yıktırılmıştır. 1976 yılında da birinci kısım ortadan kaldırılmış. İki adla anılan bu karakol için *Mir'ât-i İstanbul* ve Üskü-

122 Mehmet Nermi Haskan, a.g.e, C. III., s. 1280.

dar Tarihi adlı eserlerde Kartal Baba Karakolu olarak ismi zikredilmektedir. Diğer bazı kaynaklarda ise Nuhkuyusu Karakolu olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Sultan II. Mahmud (1808-1839), 1826 yılında Yeniçeri ve Bostancı ocaklarını kaldırmış, kaldırılan bu kollukların yerine ve ihtiyaç duyulan semtlere yeni karakol binalarının yapımını başlatmış olduğunu belirtmiştik. Belirli bir program çerçevesinde başlatılan bu karakol binalarının yapımı, Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından da devam ettirilmiştir. Üsküdar "Kartal Baba (Nuhkuyusu) Karakolu" da Sultan Abdülmecid tarafından 1255/1839 yılında inşa ettirilen karakollardan biridir. Haskan'ın naklettiğine göre kapı üzerinde dört beyit halinde hazırlanmış ve ortasında Sultan Abdülmecid'in bir tuğrası bulunan kitâbesi varmış.[123] Karakol'un manzum tarihini dönemin ünlü şairi Lebîb düşürmüştür. İbrahim Hakkı Konyalı "Kartal Baba Karakolhanesi, Şair Lebîb'in hazırladığı bu kitâbeye göre; karakolhane 1255/1839 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmış" diyerek kitâbe metnini vermektedir.[124]

Cenâb-ı hak şehinşâhı cihân Abdülmecîd Hâna
Edip Nûh ömrün ihsân eylesün tâ haşre dek ibkâ

Garîk-i câh-ı hayret olarak düşmenleri yekser
Dil-i şâhânesin bahr-i meserret eyleye Mevlâ

Müdâm âsâyiş-i 'âlemdir efkâr-ı hümâyûnu
Ez'an cümle bu 'âlî binâyı kıldı temennî inşâ

Lebîbâ bende bir nâ-yâb mısrayla dedim târîh
Binâ oldu pek a'lâ bu karavul-hâne-î zîbâ 1255 (1839-40)

Bu karakola isim veren Kartal Baba, Çoban Ahmed Dede adıyla da anılan Şeyh Ahmed Kartal hazretleridir. Çoban Ahmed Efendi, Şeyh Mustafa Gavsi Efendi'nin Fatih'te bulunan tekkesinde yetişmiş ve ondan icazet alarak Üsküdar Bağlarbaşı ve Nuhkuyusu yakınlarına gelerek buraya yerleşmiş. O zamanlar tarla olan bu yerleştiği yerde Kartal Baba Tekkesi adını taşıyan bu tekkeyi yaptırmış ve semte adını vermiş. Kartal Baba Tekkesi bugün hâlâ ayaktadır ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

İcadiye Karakolu (H.1258/M.1842)

123 Bkz: Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III., s. 1278.

124 İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, C. II, s. 397.

Mehmet Nermi Haskan'ın *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı eserinde belirttiğine göre bu karakol, İcadiye semtinde, Bağlarbaşı bölgesine yakın bir yerde Çamlıca Caddesi ile Arayıcıbaşı Sokağının birleştiği yerde imiş.[125] Biraz ilerisinde ise yine bugün mevcut olmayan Aziziye Tiyatrosu bulunmaktaymış.

Mir'at-ı İstanbul'da bu karakol hakkında "İcadiye Semti Kuzguncuk Deresi'nin solunda bir tepe üzerinde bulunup Selâmsız'ın doğusunda ve Yenimahalle'nin kuzeyindedir. Bu mevkide Beyleroğlu Bahçesi Mesiresi ile su şirketi havuzları vardır. Tepe üzerinde mebni olan karakolun kapısı üzerindeki tarih şudur" diyerek dönemin şairlerinden Lebîb'in düşürdüğü tarihi eserine kaydetmektedir:[126]

Pâdişâh-ı dâd-perver Hazret-i Abdülmecîd
Hâfız-ı dîn ü şerî'at hâris-i kevn ü mekân

Üsküdarın sû-be-sû her semtin ihyâ etmeğe
Mülhem oldu çünkü ol zıll-i Cenâb-ı Müste'ân

Semt-i İcadiye de muhtaç idi bu himmete
Pek kerâmet itdi bunda şâh-ı İskender tüvân

Der-feşân oldu Lebîbâ hâme bu târîh ile
Kıldı îcâd bu karavul-hâneyi şâh-ı cihân 1258 (1842)

Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine asayişi temin etmek için çok sayıda karakol yapılmış bu durum Sultan Abdülmecid döneminde de devam etmiştir. Üsküdar'daki İcadiye Karakolu da bu dönemde 1258/1842 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır.

Sultan II. Mahmud (1808-1839), 1826 yılında Yeniçeri ve Bostancı Ocaklarının kaldırılmasından sonra birçok kolluğun yerine yeni karakol binaların yapımını başlattı. Sultan II. Mahmud (1808-1839), belirli bir program çerçevesinde başlattığı karakol binalarının yapımı, Sultan Abdülmecit tarafından devam ettirildi. Üsküdar "İcadiye Karakolu" da Sultan Abdülmecid tarafından 1258/1842 yılında inşa ettirilen karakollardan biridir. Mehmet Nermi Haskan, yaptığı çalışmada bu tarihin yer aldığı kitâbenin Topkapı Sarayı'nda olduğunu tespit etmiş ve ikiye bölünen kitâbenin resmini çalışmasına eklemiştir.[127] Resimde görüldüğü kadarıyla kitâbenin ortasında sultanın tuğrası bulunmakta olup yan taraflarında yukarıdaki tarih manzumesi mahkuktur. Üsküdarlıların asayişini temin eden bu yapı

125 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III., s. 1276.

126 Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, Haz. Günay Kut, Hatice Aynur, Çelik Gülersoy Vakfı Yay., C. I, İstanbul 1996, s. 209.

127 Bkz: Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, C. III., s. 1277.

İcadiye'den Boğaziçi

bugün sadece kitapların arasında yaşamaktadır.

Sonuç

Üsküdar'ın bugün mevcut olmayan ve her biri Üsküdarlılara yıllarca hizmet etmiş kültür yapıları fizikî olarak bugün kaybolsa da tarih manzumeleri ve diğer vesikalar sayesinde hâlâ yaşamaktadırlar. Bu manada özellikle şairlerin bu eserlere düştüğü tarihler diğer vesikalardan ayrı bir öneme sahiptir. Kısmen yakın dönemde inşa edilmiş yapılar için çeşitli kaynaklarda bu yapıların resim, kroki veya nerede olduğuna dair çeşitli haritalarda bir takım umdelere sahipsek de özellikle XVII. yy. ve öncesi devirlerdeki eserler için bugün elimizde kalan en önemli kaynaklar onlar hakkında düşürülen tarihlerdir. Yukarıda söz gelimi Vâsıf'ın Adliyye Camii'ne düştüğü tarihte olduğu gibi bu manzumeler bize yapıların gelirlerinin nereden karşılandığına dair bilgi dahi verebilmekte hatta çoğu tarih manzumesinde yapıların mimarî özellikleri de söylenmektedir. Bu gibi veriler ise araştırıcılar için bugün son derece önemli sayılmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki temennimiz burada bir yerel yönetimin tertip

ettiği sempozyumda bu gibi kültürel eserlerimiz hele de Üsküdar gibi İstanbul'un gözbebeği bir yerde bugün hâlâ mevcut olan kültür abidelerimiz, öncelikle yönetimler açısından sonrasında da bizatihi Üsküdarlılar açısından bir kere daha değerlendirilsin ve ileride bir başka araştırmacı "Üsküdar'ın Kaybolmuş Yapıları-II" gibi bir tebliğ sunmasına gerek kalmasın. Bu eserler kültür tarihimizin bir numunesi olarak yeni nesillere de aktarılsın, şehrin dokusunda ayrı bir yeri olan yapılar olarak her daim korumamız gereken hatıralar olsun.